

Апологети писаризму

Хвильовий Микола

(До проблем культурної революції)

I

Здається, Гінденбург сказав: «Стратегія — річ велика, але той переможе, кому будуть міцніші нерви». Це — так. Це — як правило. І ми це завжди пам'ятаємо. Отже, і тепер, коли нашу фортецю атакують з кількох боків, коли ми навіть не встигаємо відповідати на всі ті чистоплотні й нечистоплотні брошурки й статті, що ними обстрілюють нас, — тепер ми, як-то кажуть, беремо себе в руки і спокійно продовжуємо наступ.

По-перше, не треба повторюватись, по-друге, не треба чіпати дрібничок. **Треба бити в саму суть.** Ми підійшли до того відповідального моменту, коли боротьба на літературному фронті вступає в нову фазу свого розвитку і набирає суто політичного характеру. В той час, як в Росії аналогічна дискусія допіру розпочинається (див. останні числа «Журналіста» й «Красной нови»), на Україні, в силу багатьох причин, вона підійшла вже до одного із своїх логічних етапів. Отже, зробимо деякі висновки.

Почнемо з пана Донцова, з того самого Донцова, що, як відомо, найрозумніший і найпослідовніший серед українських фашистів. Спитаймо його, як він дивиться на сьогоднішні пертурбації на Великій Україні.

«Ми маємо очі, звернені на Схід. Та не бачимо зовсім нічого, окрім «фактів», нових (...?) молдавських республік тощо, себто лише прояви офіціального життя знаходять у нас відгомін. А шкода! Бо те, що тепер *укрите* (курсив наш) на тамтім березі (на радянському себто), сто разів цікавіш від усяких українізацій. **Маємо діло з духовним здвигом серед українства, глибоким і вагітним необчисленими наслідками**» (підкреслення автора).

Так пише пан Донцов у своїй останній статті «Українсько-совітські псевдоморфози»¹, що з неї так вдало, аж плакати хочеться (про це поговоримо далі), цитує наша добра й хороша голова з київського «Плугу».

Виходить, ми не помилились. Оббиваючи пороги ЦК Компартії і притягуючи його увагу до цього самого «здви́гу», ми, по суті, виконували партнагрузку. Отже, будьмо насторожі! — *saveant consules!* — скрикнуть і ідеологи масовізму, які «завсєгда хочуть показати свою образованість» і завжди попадають пальцем в небо (пригадаймо хоч би оте знамените «*horribile dictu*» — з «першого шмат»).

Але, може, ми все-таки помиляємось? Може, Донцов, стежачи за нами з «прекрасного дальока», прибільшив трохи? Може, ми ще не підійшли до того логічного етапу, що про нього ми згадали вище?

На всі ці запитання відповідає нам «другий шмат дискусійної відповіді», написаний тов. Пилипенком і вміщений в трьох номерах «Культури і побуту». Коли «перший шмат» можна було назвати шматом гнилої ковбаси (висловлюючись різко), то другий має характер чіткого

меморандума, поданого вмілою (коли взяти на увагу нашу малокультурність) і рішучою рукою. З нього ми й довідуємось, що ніхто з нас не помиляється — ні ми, ні Донцов. Небезпека росте і набирає своїх логічних розмірів. Той неприхований куркулячий цинізм, який хитренько наглядає з останньої статті тов. Пилипенка, говорить, що лідерові селянського масовізму треба трохи полікуватись і залишити, хоч би на деякий час, літературну арену. В противному разі він зовсім зіб'є з пантелику молодь і поведе її до провалля. Єсть два ухили: один — в махаївщину, другий — в куркулізм. В умовах української дійсності перший із ухилів майже не знаходить ґрунту. Зате другий — завжди й хутко може розквітнути. І... він уже цвіте.

Кожний із активних громадян нашої республіки, як говорить елементарна політграмота, одбиває настрої певних соціальних класів чи то прослойок. Але скільки політичну активність в умовах диктатури пролетаріату може виявити вовсю, до отказу тільки пролетаріат, стільки інші класи і прослойки шукають виходу своїй політичній активності через представників цього ж пролетаріату. Одного прекрасного ранку кожний із нас, комуністів, може опинитися в ролі представника зовсім не того класу, який він хоче репрезентувати. І в цьому, до речі, нічого нема дивного: всі ми — звичайні люди, а епоха наша надзвичайно складна. Треба тільки своєчасно поставити діагноз і в останній момент припинити рух вібріонів, що з'їдають те чи інше тіло. В даному разі останній момент ми розуміємо саме сьогодні, коли тов. Пилипенко, несвідомо одбиваючи настрої столипінських «отрубів», показав уже нам, як виріс за час непу куркуль і як ми мусимо реагувати на його вимоги.

Отже, наша дискусія йшла по правдивому шляху. Вона вперше почала в'ясняти ті сховані соціальні процеси, які породжено було непом на Україні, бо вона примусила кожному із сторін висловитись до кінця. Даремно галасували і галасують деякі люди: «припиняйте лайку». Втім-то й річ — не лайка це! Це сутичка двох соціальних сил, що про них ми вже писали. Звичайно, тут не без особистих гонорів, але — що робити! — так завжди було і так завжди буде. Принципові розходження ніколи не уникали дрібного себелюбства, і це, коли хочете, цілком природно. Дискусію ведуть люди, а «людина є людина», як говорить персонаж із «Санаторійної зони», присвяченої Пилипенкові.

Як відомо, і наша боротьба почалася з того, що якийсь «енко» вилаяв поему «Я». Наш друг Хвильовий «образився» й пішов у контратаку. Спалахнула баталія. Чим вона скінчиться — поки що невідомо. Але, підсумовуючи, треба сказати: з першої завзятої сутички вийшли переможцями ми. Це констатують два таких приємних факти. Перший — наш особистий гонор примусив вийти на чисту воду, так би мовити, підсвідомі і — тим самим закулісні думки наших супротивників (про ці думки річ буде далі) і другий — той же особистий гонор привів деяких «бійців» стривоженої «Просвіти» до стану цілковитої розгубленості. Це посвідчує хоч би та ж кримінальна справа з літератором Миколою Хвильовим, особою темною і таємною (про цю «кримінальну справу» ми будемо говорити в другому розділі).

А втім, «прошу прощання в читачів (рефрен Пилипенків) за цей полемічний відступ і вертаю до теми».

Вже в першій своїй статті в «Камо грядеши» ми підкреслювали класовий характер наших розходжень, висунувши тезу про Європу й «Просвіту» і заявивши в тій же статті, що пора вже нам подумати про наслідки українізації і про ідеологічні впливи куркульні. Така постановка питання страшенно не подобалась тов. Пилипенкові, бо вона примушувала його висловитись до кінця. Він же цього не хотів, і зовсім не «через надзвичайну цнотливість того часу» (як це він пише у своєму «другому шматі»), часи ці були для всіх нас однакові, а тому що розумів: сказати щось про мистецтво — нема пороку, сказати ж щось певне про ідеологічний зміст наших суперечок — небезпечно. Він інстинктивно відчував, що послідовність може привести його до несподіваних висновків. Так він і написав напередодні випуску свого знаменитого

меморандуму:

«Отож, кінчаючи, чую неминучу поразку. Може, на другий раз краще витанцюється. Цей шмат щось не теє, і все класи та класи. Обридло...»

«На другий раз» «витанцювалось», але витанцювалася, як ми побачимо далі, своєрідна програма, що її ми так довго чекали. Саме так і мусило бути: «література є свічадо, в яким тремтить ритм національної душі», — говорить пан Донцов і говорить цілком справедливо. Отже, коли ми внесемо до цієї формули свої корективи (мовляв, ця душа не є вже моноліт), то вийде, що кожна частина, поділившись, затремтіла по-своєму. І наше завдання — пильно спостерігати всі ці тремтіння і не довіряти їм навіть тоді, коли вони одного, хоч би й комуністичного, походження. Тут відповідь дуплетом: і Щупакові, і Пилипенкові, які гніваються, що їх Хвильовий криє «матом» (очевидно, заслужили, друзі!). І коли він не криє тим же «матом» хоч би того ж Донцова, то, мабуть, зовсім не тому, що останній сказав йому кілька компліментів. Тут «характерність» дуже простенька: коли треба буде і будуть на те можливості — будьте покійні, — ми найдемо місце не одному пану Донцову у «штабі Духоніна», але ми також уміємо й поважати розумних ворогів.

А втім, до справи. Всю нашу енергію присвяtimo сьогодні трьом: С. Пилипенкові, С. Щупакові і К. Буровієві. Оскільки ж тов. Пилипенко є все-таки центром всього цього руху, — перше слово йому й про нього.

II. Що ж таке мистецтво?

В вопросах, касающихся развития идеологии,
самые лучшие знатоки экономической
структуры общества окажутся подчас
бессильными, если не будут обладать некоторым
особым дарованием, именно
художественным чутьем.
Г. Плеханов

Назва статті така: «Проблема організації літературних сил», «Другий шмат (чому не клапоть або галушка? — М. Х.) дискусійної відповіді». Автор — відомий плужанський ідеолог т. С. Пилипенко. Написано статтю з композиційного боку не зовсім вдало: розхристано (це і сам її творець визнає), а поділяється вона на, так би мовити, три частини. В першій — наш лідер виявляє свої погляди на мистецтво, в другій — поставлено проблему організації літературних сил, в третій — політичні міркування й відповідні висновки в зв'язку з «кризою». Все це — повторюємо — не систематизовано, так що малодосвідчений читач буде тут плутатись *in infinitum*².

Отже, подивимось, що там написано, і подивимось, чи не помиляємось ми, ставлячи так різко питання. Може, і справді тов. Пилипенко «поволі зрікається своїх поглядів» («я поволі частково, — пише він у другому «шматі», — зрікаюсь деяких своїх поглядів під обстрілом супротивників»).

Як пам'ятають наші читачі, ватажок масовізму починає свою історичну статтю обіцянкою «рухати життя вперед», «бути його, життя, активним чинником», «дивитись на його перспективи», «кликати кудись далі, до кращого на думку автора» (прямо-таки до «невідомих обр'їв»), кликати навіть... «д о н о в о г о». Словом, романтика «першого сорту». Більше того: він погоджується, що «неминучі у нас організаційні зміни».

Це говорить в ньому революціонер — та людина, яка ще не розгубилась і відчуває на собі директиви пролетаріату.

Але в той же момент осередок (той самий, що визначив свідомість), як Мефістофель, нашіптує: «що ти, брате, не туди попав!» І Пилипенко пише:

«Тут же мушу попередити читачів: я не пропоную чогось нового».

Логіка, як бачите, не витримує критики, але філософія епохи тут як тут. І автор статті «Дайте слово» зовсім не «дурно гадає, що навіть твердокам'яний папаша опустил руки і не знає, як бути». Звичайно, «поважати і вслухатись в слова товариша завжди треба», звичайно, «історія потім розсудить і вкаже помилки кожного», *але тепер, сьогодні, ми мусимо констатувати, що тов. Пилипенко під натиском міцного куркуля цілком розгубився, загубив революційні перспективи і ніяк не хоче «перешиковуватись».* Треба щось одне: або нове, або старе. Або — або — іншого виходу нема і не може бути. В першому «шматі» (таки гнилої) ковбаси наш друг називає нас «братами» («теж зарозумілість»: наче піп з автокефалії), вважає нас і себе «будівниками однієї культури». Здавалось би, «перешиковуватись» внутрі цієї культури в певний час не тільки можна, але й «должно» (мовляв, «організаційні зміни неминучі»). Чому ж тоді він так турбується:

«Справа надто серйозна, щоб дозволити собі кидатись на якесь гасло (літакадемії, гуртки культурної самоосвіти і т. д.)».

Хіба наша літакадемія не стоїть на постулатах Компартії? Хіба гуртки мистецької самоосвіти ми гадаємо віддати якомусь сторонньому елементу? Хіба ми вже не «брати» сьогодні? Га? Де ж тут логіка, шановний Сергію Володимировичу?

А логіка тут єсть, і «справа дійсно серйозна», *бо наші розходження ідеологічні* (ви цілком справедливо думаєте), і вже ми не «брати» з вами, доки ви не зрозумієте, що попали в лабету глитая. Найдємо в собі мужність сказати це, як найдємо далі вмілість «доказати» цю просту й ясну істину.

Отже, покиньмо «киви-морги» на «надзвичайну люб'язність попутників» (також люб'язність і в Пилипенка є, тільки до «захеканців»), не будемо говорити про «презирство до комуністів» (таке презирство і в Пилипенка є, тільки до комуністів із ВАПЛІТЕ), про «Маланюків та Донцових, які руки потирають з нашої склаки» (оскільки це не склака, то й хай потирають), про скарги, що Хвильовий дуже лається, бо ж він, Пилипенко, «трошки не такої мови вживав» (ще б пак: «літературний піп», «несвідомий дурень», «свідомий провокатор» і т. д. — мова воістину «не така»), покиньмо «туманну теорію вітаїзму та «азіатський ренесанс», який «може замолоду луснути» (недарма ж ми прохали не чіпати цієї «історії», як чужої даним суперечкам), не будемо говорити й про ті «обставини», що не давали нашому другу в свій час висловитись на сторінках «Культури і побуту», бо «обставини» ці ясні: політика річ слизька, її мистецтво річ тендітна і треба її знати. Покиньмо поки що й питання про кризу, що його зовсім не до місця вліплено в цей розділ (до речі, вінегретна будова статті страшенно заважає вдуматись; отже, товариші «плужани» мусять бути вдячними нам, що ми цей меморандум приводимо до порядку). Отже, не будемо говорити про це. Перейдемо до суті першого розділу, який, як відомо, трактує мистецтво, який мусив бути передмовою до дальших висновків і який, за відсутністю в автора відповідного знання, грає роль туманопускателя (від слів — «пускати» і «туман»), щоб не видно було, чого автор хоче, і щоб видно було, що автор страшенно «вчений».

Отже, «чого не договорує Хвильовий», тов. Пилипенко поки що не сказав нам, але зате він сказав:

«Безпідставно накидають мені формулу — «мистецтво є будівництво життя» проти ясної

плеканівської, марксистської «пізнавати, щоб будувати» (див. мою статтю в № 4 «Плужанина» — «Від агітації до пропаганди»).

Як бачите, наш друг уже викручується, йому вже сказали, очевидно, що єдиний марксистський теоретик мистецтва є не хто інший, як Плеханов. Він зрозумів нарешті, що без визначення мистецтва до організаційної проблеми підійти не можна. Але, зрозумівши все це, він влітає в такий скандальний ляпсус, який йому й не снився. «Це один із прикладів зарозумілості С. Пилипепка, це тон його памфлетів (ось почитайте-но, я всіх вас повчу й навчу)».

Отже, зі слів плужанського ідеолога, мистецтво, за марксистом Плехановим, є «пізнавати, щоб будувати» (див. мою, Пилипепкову, статтю в № 4 «Плужанина»). Словом, сказано добре. Та не добре виходить, коли ми розгортаємо відповідний том цього ж таки марксиста Плеханова: з нього, з цього тому, ми узнаємо, що такої нісенітниці великий філософ ніколи не говорив і не міг сказати. І зовсім надаремно турбується № 4 «Плужанина» — Плеханов залишиться Плехановим. Бо й справді: коли ми кажемо «пізнавати, щоб будувати», то логічно мусимо припустити й протилежне: «пізнавати, щоб руйнувати». Іншими словами: пізнання має дві вдачі — однією руйнує, другою будує. Отже, консеквентно ми мусимо дійти до такої софістики: оскільки пізнання має дві вдачі, то хіба митець пізнає тільки для того, щоб будувати? Хіба він не пізнає для того, щоб руйнувати? Конкретно: хіба пролетарський митець з буржуазної країни пізнає для того, щоб будувати цю буржуазну країну? Такі запитання мусять посипатись зо всіх боків, і на них треба відповісти. Але відповісти на них не можна, бо вони витікають з хибної предпосилки.

Що таке пізнання? Пізнання є соціальна категорія, що за її допомогою людство через революційні класи йде вперед, в майбутнє. Отже, оскільки це так, остільки *п і з н а н н я є найреальніше будівництво*. І тільки. І додати до нього «щоб будувати» значить або не розуміти, що таке пізнання (нагадуємо логічний протилежний висновок: «пізнання, щоб руйнувати»), або сказати: «мистецтво є найреальніше будівництво, щоб будувати». І те, й інше — абсурд.

Але в чому ж тут справа? Чому тов. Пилипенко ніяк не може розлучитись з «будуванням»? На це дає відповідь наша друга стаття «Камо грядеши» і той же Плеханов.

Як і всі утилітаристи й «просвітителі», «плужанський» ідеолог думає, що мистецтво, з одного боку, втілює ідею прекрасного, з другого, і головним чином, — висловлює наші поривання до правди, до добра, до кращого побуту і т. д. Іншими словами, він висовує й підкреслює практичний бік справи і для цього поділяє неподільне. Звідси й «формула»: «мистецтво є пізнання, щоб будувати». Він намагається звузити роль пізнання, а звідси й мистецтва, до ролі злободневних практичних завдань, до ролі підсобного фактора в тому чи іншому бюрократичному апараті, що «правду й добро» шукає перш за все в циркулярі.

Плеханов розумів це і називав такий кекуок «теоретичною помилкою». Він казав, що коли «твір мистецтва *п о р у ч* з ідеєю прекрасного, — себто незалежно від неї, — висловлює також певні моральні чи практичні поривання, то критик має право скупчити свою увагу саме на цих пориваннях, залишаючи збоку художність».

«Тоді критика приймає моралізуючий характер». Він говорив, що «наше розуміння про прекрасне само «проникається» вищезгаданими пориваннями і само висловлює їх, і тому не можна поділяти на окремі частини те, що органічно неподільне».

Тов. Пилипенко пише: «Наша доба являється «просвітительською». Так це чи ні — поки що знак запитання, але сьогодні мусимо констатувати, що визначення нашої доби «просвітительською»

— не порожня фраза, Плеханов так і сказав:

«Подібні «теоретичні помилки» (щодо визначення мистецтва) бувають з критикою в «просвітительні» періоди».

Як бачите, формула «мистецтво є пізнання, щоб будувати» — формула «просвітителів». Що ж таке «просвітительство» нашої доби, ми будемо вияснити далі. З цього вияснення ми побачимо, що своє коріння воно бере на столипінських «отрубах». А оскільки це так, той може сказати:

— Це вже, Сергію Володимировичу, маленький скандал, з якого не один пан Донцов буде реготати. «А-я-я-я!» — Можна повторити рефрен М. Хвильового («ми вас не хочемо підозрювати в цьому»). Ви вгрузаєте в таку широчезну калощу, з якої й не вилізете. Треба було б в словник подивитись, перш ніж полемізувати й своїм знанням хвалитись.

Отже, залишається по-нашому, по-плеханівському: «мистецтво є пізнання життя». І тільки. В цьому — уступки ніякої! Хай тов. Пилипенко «плутається в хащах», шукаючи якоїсь іншої «формули». У нас ця формула єсть. Хто вносить в неї корективи, той свідомо чи несвідомо творить реакційне діло. Це та маленька «дрібничка», що розколола в свій час соціал-демократію на більшовиків і меншовиків. Тов. Пилипенкові розколоти нас не вдасться, бо ми віримо, що він виплутається-таки з «хашців». Будуй без пізнання — це сьогоднішня формула дрібного буржуа селянського непу, писали ми і доказували в «Камо грядеши». Отже, затемнювати роль пізнання на користь, «єхидного» «будування» *ми не дозволимо особливо тепер, в нашу складну переходову добу*. Бо це затемнювання має глибокі причини соціального характеру.

Звичайно, нема нічого кращого, як подати якусь справді-таки «беліберду» з якогось Жураковського, що випадково лежав на столі, і сказати:

«Оця беліберда — зразок того, що подають нашій молоді ідеалісти-«с п о г л я д а ч і».

Але хіба це рятує становище? Це тільки ще раз підкреслює, що Пилипенко, вигадавши марксистськи безграмотну й «просвітительськи» послідовну формулу — «мистецтво є пізнання, щоб будувати», *органічно й позасвідомо противиться пізнанню*. Ніяк він не може зв'язатись з Плехановим, який переконував, що життя пізнається *с п о г л я д а л ь н и м* хистом. Ні, тут безперечно якась недоладність.

А недоладність ця витікає ще й з того, що не можна вивчати мистецтво по одній брошурі плутаного і зовсім не марксиста Ф. Шмідта, яку до того ж прочитано наспіх. Історія цієї ерудиції приблизно і очевидно така. В попередньому номері «Культури і побуту» було вміщено рецензію Горбенка на книжку «Искусство». Тов. Пилипенко, перечитавши її, наткнувся на ту інформацію, що Шмідт висовує своєрідну циклічну теорію. Оскільки ж Хвильовий теж «борсається» в циклах — треба ознайомитись з цією працею. І ознайомився. Звідси й такі величезні цитати, такі величезні, аж соромно.

Але що ж «цінного» найшов наш друг у цій брошурі? Перш за все, одразу двоє визначень — туманних і плутаних, як і сам Жураковський, що, зі слів тов. Пилипенка, подає «ідеалістичну беліберду». А чому його «точка зору біосоціологічна (до речі) наближається до марксистського розуміння», це тільки нашому ідеологові відомо. От його перша «формула»:

«Мистецтво є діяльність, що виявляє образи митця (його «мікрокосми») у присутній для спостереження інших форм і що має за мету викликати в цих інших сполучені з даними образами переживання» (ст. 38).

От та «формула», що її, як і ще один зразок визначення мистецтва (наче визначень мільйони і наче кожна людина мусить вмістити в собі ці мільйони... Ну, й плутаник ви, тов. Пилипенко! — М. Х.), — от та «формула», яку приводить наш усердний компілятор. Як бачите, «формула» страшенно туманна — типовий зразок ідеалізму, який уміє так говорити, що його простий смертний ніколи не зрозуміє. Але оскільки ми не прості смертні, а все-таки «академіки», то й зрозуміти «нам помагається по чину».

Коли Плеханов говорить, що мистецтво є пізнання або метод пізнання життя, то цим самим він каже, що *в мистецтві сховано певну соціальну динаміку*, яка тривожить неспокійний дух людини, і тим підштовхує цю людину і людськість вперед, далі, в ті «невідомі обрії загірної комуни», які так не подобаються нашому ідеологові.

За Шмідтом, виходить навпаки. На його погляд (і, значить, на погляд тов. Пилипенка, оскільки він погоджується з ним) мистецтво є всього-на-всього «діяльність, що виявляє «мікрокосми» митця», себто його обмежений світ, для того, щоб... «викликати переживання». І тільки? І тільки! Ах, Боже мій, це ж безпardonний ідеалізм, продиктований дрібною буржуазією. Бо що значить «викликати переживання»? Хіба славетний Вертинський не викликав їх? Хіба ви спокійно проходите повз образної парканної «поезії»? Пізнавати життя — значить творити якесь громадське діло, а борсатись в самих «переживаннях» — значить... проповідувати мистецтво для мистецтва, значить затуманювати соціальну роль художника.

Тов Пилипенко і сам незчувся, як попав в лабети українського своєрідного формалізму, який кидається то в *l'art pour l'art*, то в цілковите ліквідакторство.

Такий Шмідт (чи то пак тов. Пилипенко) в своєму першому визначенні. Друге визначення, як відомо, визначається першим, бо ж вище себе все одно не підскачиш. І коли потім наш друг намагається підперти свого випадкового й непродуманого Шмідта Полонським і Лелевичем, то це виходить трохи смішно, бо жодний з них не є для нас авторитет, це — по-перше. По-друге, і Полонський, і Лелевич ніколи й нічого не мали спільного з туманопускачем Шмідтом. А втім, будемо ясніш говорити: в області естетики для нас єдиний авторитет — це Плеханов. Навіть тов. Бухарін (нате вам козир, Сергію Володимировичу!), який, подавши своє порівнюючи вдале визначення мистецтва, раптом погоджується з визначенням Л. Толстого, — навіть його ми ставимо під знак запитання. Це не зарозумілість, а ясність думки. Так-то, дорогий товаришу! І вам залишається тільки подати «голос з місця: — і звідки отака напасть на нашу Полтавщину!» Це іронізує романтик Семенко, але в цій іронії ми відчуваємо віру, що наша країна нарешті найде своє визначення і що це визначення рішуче й назавжди покінчить з безграмотною «малоросійщиною».

Але той час в далях (він прийде, *він мусить прийти* — віримо!), а сьогодні тов. Пилипенко дає мистецтву ще одне визначення. Проте про нього в слідує розділі.

III. Так що ж таке, нарешті, мистецтво?

Во саду ли, в огороде собачка
бежала... начинай сначала...

Отже, щоб розв'язати проблему організації літературних сил, для цього і справді треба вивчити, що таке мистецтво. Товариш Пилипенко врешті зрозумів це, але, зрозумівши, як бачимо, не попрацював над собою, а не попрацювавши, поліз в ідеалістичну гречку. Як відомо, кожна соціальна група має свій погляд на мистецтво, отже, й наше завдання — дати йому таке визначення, щоб воно відповідало *історичним* завданням пролетаріату. І для цього зовсім не треба плутатись в шмідтівських туманах. Для цього треба подумати, попрацювати. І нам би легше було: одна справа обстрілювати якогось «енка» і зовсім інша — самого папашу... (якось

неприємно).

Тов. Пилипенко і сам почував, очевидно, що всі його визначення «шкунтильгають на всі чотири» і що це для вдумливого читача з першого рядка ясно. І, почувавши це, він зробив такий «ловкий ход»:

«З усіх формул марксистів одначе виводять загальну, що на цій усі сходяться: «за допомогою мистецтва клас пізнає себе, тим самим приводячи в систему свої емоції, почуття, організуючи і виливаючи їх у певну класову психологію», *тобто мистецтво — це насамперед ідеологія*».

Сказавши це, тов. Пилипенко додає з величезним задоволенням і, очевидно, розправляючи вуса: — «А хай мені докажуть, що це вульгарний марксизм!» — В одному пункті ми вже доказали, подбаємо доказати й тут.

Одне вже те, що цією «формулою» підперто попівський ідеалізм Шмідта, — одне вже це є вульгарний марксизм. Але що ж таке ці нові філософські міркування? По-перше, те, що сказано у Полонського й приведено нашим теоретиком, що на ньому «сходяться всі марксистів», *не є формула, а те, що витікає з якоїсь формули*. Починається воно: «за допомогою...» і кінчається... «психологією». Далі ж напружилася пилипенківська «отсебятинка»: «тобто мистецтво — це насамперед ідеологія».

Отже до логіки. У Полонського сказано про класову психологію, у Пилипенка йде річ про ідеологію. Психологія і ідеологія — одне і те ж? Елементарна політграмота говорить так: ідеологія є процес свідомого думання, хоч би й з участю псевдосвідомості (Енгельс, із листів до Мерінга), а психологія — це процес, головним чином, підсвідомий. Як бачите, тов. Пилипенко коригує «всіх марксистів», приписуючи їм те, чого вони не говорили. Бо ж сказати, що «мистецтво — це насамперед ідеологія», значить не розуміти його психологічної природи. Але не будемо чіплятись до слів і припустимо, що Полонський сказав: «за допомогою мистецтва»... і т. д. «виливає у певну класову *ідеологію*». Припустимо, що *почуття* можна «вилити в ідеологію». Але хіба можна зробити із цього такий висновок: тобто «мистецтво є насамперед ідеологія»? «За допомогою» бритви парикмахер організує, приводить до порядку якісь вуса, виливаючи їх у фасон а la Вільгельм. Значить, бритва — це насамперед фасон а la Вільгельм? Так, Сергію Володимировичу? Так, відповідає нам блискучий теоретик. Але при чому тут «всі марксистів»? Ми страшенно реготали, дійшовши до цього несподіваного висновку.

Але припустимо, нарешті, що «формулу» «мистецтво — це насамперед ідеологія» *п о д а н о без всякого зв'язку* з цитатою Полонського. Припустимо, що тут справа йде про мистецтво як «ідеологічний одяг» (термін Плеханова). Що ж тоді маємо? А маємо не що інше, як порожню фразу. Справді: хіба це визначення? Хіба право, політика і т. д. не є ідеологією? Всяка суспільна категорія є і ідеологія, але мистецтво, припустимо, є не те ж саме, що політика, право не те ж саме, що робоча медицина і т. д. Отже, і все таки для кожної із цих категорій треба дати своє, їй одній належне визначення.

«Це один мотив. Другий — це те, про що немає суперечок, а саме — мистецтво є категорія ідеологічна (чому це «другий мотив»: знову ж за рибу гроші! — М. Х.) й до систематики надбудов ми повинні, очевидно, підходити, як до систематики ідеологій, що й потрібно в нашому дальшому викладі».

Так продовжує далі тов. Пилипенко. Але яка ж це «систематика»? А систематика тут така, що не можна в ім'я запаморочення «плужанських» голів публічно плести нісенітницю. Що таке систематика? Систематика є наука про систему, є метод збудування системи. І виходить тоді

так: до методів збудування системи мистецтва ми мусимо підходити, як до методів збудування системи ідеологій. Так? Так! Але «почему сие важно в-пятых»? Що це говорить? Буквально нічого. Бо й справді: що таке «система мистецтва»? А чорт його знає! Що ж тоді «метод збудування системи мистецтва»? Накажи мене Бог, не знаю. Правда, «метод збудування системи ідеологій» єсть, але краще покиньмо його, бо, по-перше, кожний по-своєму його тлумачить, по-друге, — і ще раз: «почему сие важно в-пятых»? Отже, по цьому методу приміряти «метод збудування системи мистецтва» (до речі, ми не підозрюємо тов. Пилипенка, що він плутає «систему мистецтва» з системою організації) — значить зарання поставити над справою хреста. До чого ця «образованність»? Яке вона має відношення до наших суперечок? Але припустимо, що вона нам страшенно потрібна. Тоді вийде приблизно так: оскільки корова є категорія домашня, остільки й до систематики корів треба підходити, як до систематики будинків. Правильно? Цілком справедливо! Але при чому тут Олександр Македонський?

Тов. Пилипенко ображається на нас за наше в'їдливе перо. Але — що робити! — дорогий Сергію Володимировичу! Місію таку взяли ми на себе і доведемо її до кінця, себто до того самого моменту, коли «систематика» положить нас прийомом «тур де бра» на обидві лопатки. Це ви й самі знаєте, рекомендуючи Хвильового (за паном Пшестшельським) «запальним апостолом дурниці і мучеником безглуздої справи».

Словом, справа з «ідеологічним» визначенням мистецтва рішуче заплуталась. Отже, ясніш: в мистецтво дійсно входять елементи певного суб'єктивізму, певної класової ідеології (ви, очевидно, саме це мали на увазі?). В ті чи інші періоди класовий суб'єктивізм навіть з'їдає художній еквівалент твору, робить цей твір злободневкою, метеликом, який живе один день. Це буває в часи, подібні до тих, що їх ми пережили — 17, 18, 19, 20 тощо роки. Це буває в той час, коли суспільство виростає із певних соціальних форм і через якийсь клас вибухає, щоб найти інші форми, коли мистецтво зіграло вже свою роль в підготовці до цього вибуху, коли сенс цього вибуху ясний і мистецтву очевидно нічого робити. Отже, і митець тоді являється тільки *п і д р у ч н и м*, не творцем, бо його волю паралізовано волею його класу, якому ясний сенс боротьби і який шукає фізичної підтримки. От чому поети й художники цього часу були смішні й непотрібні.

Але от вибух відбувся. Старі соціальні форми зруйновано, народжується нове суспільство в нових формах. Революційний клас шукає дороги в майбутнє в ім'я всього людства (ми підкреслюємо «людства», бо класовий егоїзм має своє виправдання остільки, оскільки він є революційним, прогресивним фактором). Тут і впливає знову на поверхню мистецтво. Воно мусить служити революційному класу, але не як «класу для класу», а як «класу для людства». Це його історична місія в класовому суспільстві. В цьому сенсі воно й є «категорією ідеологічною», і тільки в цьому.

Тут ми, власне, і скінчили б з визначенням мистецтва, коли б т. Пилипенко не зачепив митця. За ким же знову рече наш ідеолог? Знову за Шмідтом і знову величезною цитатою. І притягне він цього самого Шмідта на тій підставі, що я, Пилипенко, «майже погоджуюсь із ним», і на тій, що справа не в справі, а гарно придумано (і італійці, коли хочуть показати свою «образованість», в даному випадку, здається, так говорять: «[se] non è vero è ben trovato³»).

Так от:

«Ті (каже Шмідт), кому вдасться володіти мистецтвом якнайкраще, і хто через це може обслуговувати продуктами своєї творчості інших, даючи їм готові формули для виявлення їхніх переживань, — називаються митцями».

Тов. Пилипенкові таке визначення страшенно подобається, тим паче, що воно страшенно

немудре, і тим паче, що, висловивши його, можна сховатись за «авторитет» Шмідта. Але оскільки цей авторитет липовий, то й вийде: піп — це той, кому вдалося оволодіти попівством, і хто через те може обслуговувати продуктами своєї творчості інших, даючи їм готові формули для виявлення їхніх переживань. Музика — це той, хто оволодів музикою і т. д. Словом, різниця між попом і митцем та, що перший оволодів попівством, а другий — мистецтвом. Але хто такий піп і хто такий митець, так і залишилось неясним, особливо коли взяти до уваги, що ми не маємо визначення ані попівства, ані мистецтва.

«Тому й треба пам'ятати, що мистецтво професіоналів митців від мистецтва не митців відрізняється тільки кількісно, а не якісно».

Словом, Шмідт запевняє тов. Пилипенка, що його, Пилипенків, памфлет відрізняється від якогось памфлета Вольтера «тільки кількісно, а не якісно», і наш друг готовий вже йому, Шмідту, співати дифірамби. Ні, дорогий товаришу, «се лев, а не корова», не довіряйте! Йй-бо, бере «на арапа». Хоч як це й дивно, але митець неодмінно і принаймні мусить бути талановитою чи то геніальною людиною. Принаймні. З бездари й мільйон Шмідтів нічого не зроблять. Це — як аксіома, не «самозакоханість» це, тов. Пилипенко, *є ясність думки*.

Інша справа, коли ви цитуєте т. Леніна, що мистецтво, мовляв, «належить народові і повинно входити в саму гущу працюючих мас». Це цілком справедливо. Але не помиляється й Хвильовий, коли каже, що «мистецтво для розвинених інтелектів». Що значить «розвинений інтелект»? Це зовсім не значить, що це той, якого визначає курс університету Св. Володимира. Це й не той інтелект, що вилежується під боком «баби» і знає дорогу тільки до «сороковки», не той, що висиджується у пивних чи то день і ніч шпацірує по бульварах (будь то селянин, робітник, радянська баришня чи то «освічений» піжон). Це той інтелект, який намагається стати на рівень соціально-побутових можливостей своєї доби. *Це інтелект перш за все активний*. Для нього й мистецтво. І нічого тов. Пилипенкові брати роль «народного» адвоката. Ми розуміємо, що таке народ. Колись великому сатирику й народолобцю Салтикову-Щедріну закидали презирство «до народу». Він так відповів:

«Непорозуміння відносно глузування мого над народом, як здається, виникає тому, що рецензенти мої не відрізняють народу історичного, себто того, що втілює ідеї демократизму. Перший оцінюється і набирає співчуття в залежності від того, як і що він зробив. Коли він породжує Бородавкіних і Угрюм-Бурчєєвих, то про співчуття не може бути й мови; коли ж він виявляє потяг вийти із стану несвідомості, тоді співчуття до нього являється цілком законним, але міра цього співчуття все-таки обумовлюється мірою зусиль, що робить їх народ на путі до свідомості. Щодо народу в сенсі другого визначення, то цьому народу не можна не «співчувати».

Цією довгою цитатою ми гадаємо назавжди покінчити справу з «народними» адвокатами, і хоч скільки б тов. Пилипенко наводив цитат із т. Зінов'єва і резолюцій партз'їзду, ми народ все-таки будемо поділяти на народ і «народ». Бо один народ візьме мистецтво, а другий — покрутить з нього... цигарки. Служити цьому останньому народу ми будемо... в лікнепі.

«Все це (воістину) треба мати на увазі, розв'язуючи проблему організації літературних сил».

* * *

Пробачте: ми обіцяли в другому розділі розповісти про кримінальну справу з літератором М. Хвильовим. Але тут уже й третій кінчився, а справи нема. Отже, прошу. Просвітянська публіка страшенно нервується: як це так сталося, що якийсь парвеню (sic) «потрясає основи пролетарської літератури?». Мовляв, тут щось не ладно. Треба... Ну, словом, про те, що треба,

ви узнаете в дальших розділах.

IV. «Просвітительство» як просвітянство

Загасить вогні минулих днів.
У попіл викиньте докурену
життя цигарку.
Юліан Шпол

Всякі організаційні міркування завжди тісно зв'язані з певними ідеологічними передпосилками. Це і сам тов. Пилипенко визнає, посилаючись в даному випадку на авторитет Леніна. Отже, вияснення ідеологічних передпосилок і є перше завдання кожної із «ворожих» сторін. Тільки через це вияснення ми врешті доб'ємося, хто із нас стоїть на непевному шляху, хто із нас *об'єктивно* одірвався від пролетаріату.

Визначення мистецтва є одна із таких ідеологічних передпосилок, і в ній тов. Пилипенко зарекомендував себе справжнім ідеалістом, себто тією людиною, яка *об'єктивно* мусить грати в дудочку дрібної буржуазії. Але й цей його ідеологічний погляд страшенно туманний і переконує нас, що плужанський ідеолог не почуває в собі певності. Таку ж непевність ми спостерігаємо і в другій передпосилці.

«Хвильовий, — пише Пилипенко, — плутає у своїх памфлетах два поняття: просвітянство і просвітительство, забуваючи, що наша доба являється добою «просвітительською» в найкращому розумінні цього слова».

Отже, «в найкращому розумінні цього слова». Запам'ятаємо. Цей обережний додаток, очевидно, не дарма стоїть тут.

В своїх «Думках проти течії» ми вже виявляли, що таке просвітянство. «Просвіту» ми визначили як психологічну категорію позадницького типу, як антитезу до психологічної Європи, що з неї живиться куркуль. Що ж таке «просвітительство»?

Коли «Просвіту» ми можемо розглядати як постійну категорію відсталі психіки класового суспільства, то «просвітительство» є соціальне явище змінного типу. Тому й можна сказати: «просвітительство» не є «Просвіта», але воно не є й те, чим його мислить тов. Пилипенко. «Просвітительство» не можна розглядати поза часом і місцем, як «Просвіту», але своє визначення воно теж має і бере своє коріння на одному з «Просвітою» ґрунті.

Сказати «*просвітительство*» — значить мати на увазі певний комплекс ідей, що визначають це поняття. Отже, назвати нашу добу «просвітительською» — значить надати їй, як ми побачимо далі, і певну політичну фізіономію.

Беремо за приклад «просвітительство» XVIII віку: на цьому «просвітительстві», як відомо, виріс т. зв. «освічений абсолютизм», себто певний напрямок в *політиці* європейських монархів (в *політиці*, ще раз підкреслюємо). Тоді, до речі, йшла справа про ліквідацію решток старого ладу, саме — середньовіччя (!). Цим прикладом ми не хочемо сказати, що «освічений абсолютизм» був для того часу реакційним явищем, ми хочемо підкреслити, що на «просвітительстві» могла вирости й *політика* європейських монархів.

Беремо другий приклад — «просвітительство» 60-х років у нас і в Росії. На цьому «просвітительстві» вже не ріс абсолютизм, зате росло на ньому народництво — фактор у суспільному житті, на той час, до речі, революційного характеру. Більше того: на ньому виріс й предтеча російського марксизму Чернишевський. Отже, з цього прикладу ми бачимо, що

«просвітительство» 60-х років було вже підвалиною для *політики* потенціального есерівства. Інакше кажучи, в 60-х роках воно нашло свого апологета в особі дрібної буржуазії.

Таким чином, із двох цих прикладів ми бачимо, що «просвітительство» одного разу використовує абсолютизм, другого — дрібна буржуазія. Природно звідси витікає таке запитання: чи може ж його використати і пролетаріат? Тов. Пилипенко гадає, що може. Наш погляд — протилежний.

Отже, «просвітительство» є не тільки учоба, але й певна політика. Так? Так! Які ж тоді прикмети цієї політики? Як говорить елементарна політграмота, прикмети її такі: страшенна короткозорість і нахил до реформ в області господарчій чи то шкільній. Але найбільш за все характеризує «просвітительство» та атмосфера недовір'я до активного суспільства, яка завжди обволікає його. Всі ці прикмети, як бачимо, не можуть характеризувати нашої доби. Тоді припустимо, що «просвітительство» в потенції стане тією вихідною точкою, з якої ми будемо спостерігати нашу радянську дійсність. Але, зробивши таке припущення, ми мусимо подивитись у корінь справи. Інакше кажучи, ми мусимо знайти економічно-соціальний ґрунт, що на ньому виростало «просвітительство». І тут, коли почнемо шукати цей ґрунт, то несподівано прийдемо до... столипінського «отруба».

Коли «просвітительство» 60-х років явно вигодовувалось на активності дрібної буржуазії і головним чином селянської, що шукала виходу із тісних рамок феодального ладу, з російського самодержавного абсолютизму, то західноєвропейське «просвітительство» XVIII віку виростало з тієї ж дрібної буржуазії, що знайшла цей вихід в «освіченому абсолютизмі». Соціально-економічний ґрунт «просвітительства» двох періодів один і той же. Але тут справа не в цих двох періодах — *«просвітительство» завжди визначає політику дрібної буржуазії, головним чином — селянської*, це говорить історія громадського руху. Отже, «просвітительство» завжди має дрібнобуржуазну природу. А оскільки це так, *то й в потенції воно здібне служити тільки столипінському «отрубу»*. В свій час, в час боротьби з феодалізмом, воно, як змінний тип, відіграло прогресивну роль. В наш час, в добу диктатури пролетаріату, «просвітительство», як дрібнобуржуазна *політика*, являється реакційним явищем.

Таким чином, ми знову підійшли до колишнього запитання: невже ж нашу добу можна назвати «добою просвітительською», хоч би й «в кращому розумінні»? Невже ми нічого кращого не придумали, як повернутись до XVIII віку чи то до 60-х років? Ми бачимо, як тов. Пилипенко брикається: мовляв, не те я хотів сказати. Але не вибрикається він, *бо тут справа не стільки в тому, що не можна вживати термін, якого не розумієш, а в тому, що, називаючи нашу добу «просвітительською», т. Пилипенко тим самим безпardonно змазує її класовий зміст*. Ми переживаємо добу мирного будівництва — це так. Але ця доба називається добою «передішки», добою не «просвітительства», а диктатури пролетаріату. Це треба завжди й чітко підкреслювати. Що наша доба є доба *пролетарського заглиблення* й учоби — це так. Але між пролетарською учобою й туманним «просвітительством» — велика прірва. Наше визначення тримає суспільство в напруженні, ваше — породжує ліквідаторські настрої, змазує революційні перспективи, затушовує класовий зміст нашої доби і затушовує, до речі, дуже усердно. Отже, перша ідеологічна передпосилка (ідеалістичне визначення мистецтва) знайшла собі підтримку в другій передпосилці («просвітительство»). Отже, все йде, як по маслу. Жодної зачіпки. І нічого, дорогий Сергію Володимировичу, гніватись на нас.

Колись небіжчик Блакитний частенько любив повторювати на адресу тов. Пилипенка: «Дядько хитрить, але він перехитрить самого себе». Так і сталося: перехитрив! Ігноруючи порадами

молодої пролетарської інтелігенції, наш друг і сам незчувся, як попав у коло великих протиріч. Селянське оточення визначило «твердокам'яного папашу» проти його сильної волі.

Це одне із перших і знаменних попереджень. Про це прийдеться подумати й тов. Щупаку. (Цікаво: чи підпишеться він під «Камо грядеши»... чи то пак під «просвітительством» і Шмідтом?)

Отже, «просвітительство» є постулат столипінського «отруба». Селянський неп вимагає саме такого визначення нашої доби. Він вимагає туманного терміну, який би відповідав «будуванню, щоб будувати», який би затемнював пізнання, — те саме пізнання, що в ньому горить неспокійний дух осінньої революції. «Просвітительство» це — «на Шипке всьо спокійно», це — неп «всерьез, надолго» і... «навсегда». «Просвітительство» це — «куркуль — потенціальний пролетаріат», це — ніякого класового антагонізму!

Як бачите, ми розуміємо, що таке «просвітительство». Це — не «Просвіта» — так! *А ле сьогодні це є складова частина «Просвіти».* Ця друга ідеологічна передпосилка мусить до того ж і страждати на обмеженість, на короткозорість і послідовно вести до ліквідації мистецтва. Оскільки її економічно-селянський ґрунт бере свій початок на столипінських «отрубках», остільки і ця передпосилка не помириться з істинним, не реформістським, революційним призначенням мистецтва, а, значить, і самим мистецтвом. Але коли обидві передпосилки носять такий реакційний характер, то, очевидно, і самі організаційні міркування такі ж плутані і страждають на ту ж саму дрібнобуржуазну обмеженість.

Нумо, перевіримо своє припущення!

V. Веселі «критерії»

*Ques à co? (Що це?)
(Провансальська приказка,
що з нею Бомарше
стежив за Мареном).*

От на яких «критеріях» зупиняється тов. Пилипенко, встановлюючи «систему розподілу літературних сил»: професійний, мистецько-формальний, групово-журнальний і... «пустити митців напризволяще». Почнемо з останнього:

«Може, і взагалі ніякої організації літературних сил не треба? Є прихильники й такого погляду. Вони беруть відому цитату т. Бухаріна про анархічну конкуренцію (її наводить і Хвильовий) і з неї роблять висновки...»

Така постановка питання, на погляд нашого опонента, не витримує ніякої критики, бо «в процесі боротьби не можуть не сходитись для спільної акції співзвучні елементи». Тов. Пилипенко захищає Бухаріна від «вільної» трактовки Зерова й Хвильового і бере на себе роль, так би мовити, адвоката. Він запевняє: зміст бухарінської цитати той, що тут, мовляв, йде справа «взагалі про пролетарських письменників». Що це таке «взагалі», і сам наш друг не розуміє, тому й додає кінець кінцем: його, мовляв, бухарінські, міркування були тільки «реакцією» і до них серйозно ставитись не треба. Мовляв, визнав же автор «такого погляду» свої помилки на останньому партз'їзді? Чому ж йому не визнати й цієї!

Але тут справа далеко простіша, і Бухарін зовсім не має потреби в «адвокатах»: його погляди на мистецтво ясні для кожного, хто на справу хоче подивитись об'єктивно. За кілька рядків тов. Пилипенко каже, що «конкуренція поодинці може бути тільки в хаотичному буржуазному виробництві», і тут же додає: «в буржуазному виробництві ми мали і маємо такі об'єднання, як

«Радянство», «Хатянство», «Дзвін», «Русская мысль», «Літературні особняки» і т. д. Іншими словами, він одразу ж попадає в зачароване коло протиріч. З одного боку, він лякає нас, що анархічна конкуренція «поодинці» характеризує «буржуазне виробництво», а з другого, згадавши про буржуазні угруповання, — запевняє, що буржуазне мистецтво не обходилося без організацій («Дзвін», «Хатянство» і т. д.). Виходить, анархічної конкуренції не було і в буржуазному суспільстві? В чому ж тоді справа, Сергію Володимировичу? А справа в тому, Миколо Григоровичу, що я, Пилипенко, підходжу до мистецтва як зразковий вульгарний марксист, бо я трактую його, за попівським ідеалістом Шмідтом, як «виробництво». — Не робить це вам честі, Сергію Володимировичу, бо пора вже вам розумітись на діалектиці. Буржуазні ідеологи були хитріші за вас, вони знали, як поєднати в мистецтві анархічну конкуренцію з ідеологічними угрупованнями. Знав це і тов. Бухарін, викидаючи своє гасло.

Колись тов. Пилипенко надрукував свій літературний держплан, де кожному митцеві і в кожній галузі мистецтва дано було певні рамки. Від цього він не відмовляється й сьогодні. Він ніяк не може зрозуміти, що мистецтво по природі своїй не виносить ніяких рамок і що, коли його й можна назвати «виробництвом», то у всякому разі воно дуже далеко стоїть від машинтресту. Отже, оскільки воно цурається рамок, остільки в ньому і йде анархічна конкуренція. Це — по-перше. По-друге, зріст мистецтва носить завжди стихійний характер, *і н а с а д ж у в а т и його зверху — це значить «загубити його».*

Але чи значить це, що мистецтво чуже всякій організації? Нічого подібного! Воно організується і організується саме на ідеологічних (в широкому сенсі цього слова) постулатах, але організується не в апарати, подібні до «плужанського», *а в ініціативні угруповання, що виникають стихійно, взявши за принцип інтелектуальний добір.* Тільки такі угруповання живучі, і тільки вони здібні творити мистецтво. Так організовано було всю літературу в «буржуазному виробництві», саме це і є анархічна конкуренція в мистецтві. Так виник «Дзвін», «Русское богатство» та інші «літературні особняки». І саме тому, що вони виникли так, а не інакше, — саме тому вони й були в суспільстві фактором великої ваги. Отже, коли справа йде про пролетарське мистецтво, а не про взагалі ідеологічний центр, то будьте покійні, Сергію Володимировичу: наша молода література припускає перш за все таку от «анархічну конкуренцію». Цей «критерій» ми приймаємо.

— Але як же ви будете гуртуватись, — питає тов. Пилипенко, — по журналах, по професії, по кваліфікації?

— Як завгодно, шановний товаришу: можна по журналах, можна й по професії, можна й по кваліфікації. Справа тільки от в чому: — навколо журналів *гуртувати* і справді не можна, але коли якісь літературні сили гуртуються, то, значить, можна. Біля сьогоднішнього журналу «Червоний шлях», припустимо, завтра не утвориться ідеологічно чітке угруповання, а позавтра воно, можливо, й буде. Воно буде тоді, коли зйдуться там співробітники однієї ідеологічної (в широкому сенсі цього слова) установки. Звичайно, не тому будуть ваплітівці, що буде, як кажуть, журнал «ВАПЛІТЕ», а навпаки. Але це буквально нічого не доказує. Це — пробачте! — вбога софістика інтелектуально вбогих людей.

Словом, тов. Пилипенко хоче *гуртувати письменників* навколо чогось, але це йому ніяк не вдається. І не вдається, аж поки він не візьметься за організацію звичайних культурних осередків... та і там прийдеться не стільки *гуртувати*, скільки направляти й коригувати. *Бо всяка громадська організація може існувати тільки тоді, коли вона виникає стихійно.* Що ж до мистецтва, то тут і говорити не приходиться. Яскравим прикладом в нашій дійсності і зразком мистецької організації є ті ж неокласики. Збираються вони, здається, за чашкою чаю і то два-три рази на якісь 6 місяців. Не

мають вони й свого журналу, свої печатки та інших атрибутів пилипенківського апарату. А от дух неокласики, як дух Божий, розкинув свої крила над Україною. Що це значить? А це значить, що неокласики зуміли поєднати принцип анархічної конкуренції з чітким ідеологічним оформленням. Отже, навіть коли б ми вважали їх за своїх ворогів, то й тоді не гріх поучитись у них.

Як бачите, ми не проти «організації літературних сил», *але ми проти такої організації, яку нам пропонує тов. Пилипенко.*

Беремо третій «критерій» — кваліфікаційний. Для того, щоб доказати, що цей критерій не підходить, наш друг лле на кількох сторінках страшенно наївну воду. Для аналогії він приводить театр. Він і сам знає, що [comparaison] n'est pas raison, що «кожне порівняння кульгає», але така вже йому вдача: замороч голову безграмотній людині — і все буде гарно.

Так-от, театр. Там є і «самодіяльні гуртки, і справжні артисти, і театральні генії». Але чи є там колізія «між низом і верхами»? Ні, відповідає сам собі тов. Пилипенко, бо «між ними (себто верхами і низами) є театральні технікуми». Словом, питання розв'язано одним помахом. А розв'язувати його так не можна.

Чому нема в театрі «колізії між верхами й низом»? Не тому, звичайно, що «між ними є технікуми», бо в літературі такі технікуми теж є (в школі першої ступені вивчають літературу, а вузи навіть мають для цього спеціальні факультети), а тому, що в театрі справжня установка, справжній погляд на мистецтво. Цим ми не думаємо повторити за Пилипенком: мовляв, у театрі все спокійно (навіпаки: там теж чекають культурної революції), — ми хочемо сказати тільки, що жодний державний театр не буде держати артиста і двох днів, коли цей артист не має відповідного хисту. Уявіть собі, що одного прекрасного ранку тов. Пилипенко вривається в Харківську держдраму і починає там гуртувати робітників і селян на тій підставі, що тільки вони здібні утворити своє мистецтво. Це зовсім не значить, що в Харківській держдрамі нема робітників і селян, а це значить от що: цей театральний колектив складають митці, які мають відповідний хист. Театральні гуртки розкидано по всій Україні, в масі цих гуртків є, очевидно, й талановиті артисти. Але уявіть, що франківці об'єднують навколо себе ці гуртки і беруть на себе функцію педагога? Що ми будемо мати? Напевне, нічого.

Масовізму, тов. Пилипенко, в театрі нема. І не спасе вас компромісне «навколо». Д'Неоро цілком справедливо глузує з вашого «драморобства», бо одна справа ініціативний гурток драматургів, що виник на принципі інтелектуального добору, а зовсім інша — збирати в «драморобочий» технікум всіх, хто *х о ч е* писати драми. Ми маємо тисячі драм по різних редакціях, ми маємо «драморобочі технікуми», а театри шукають п'єси. В чому ж справа? А справа в тому, що *нема відповідної культурної атмосфери, культурного оточення.* І досі наш письменник тоскує серед азіатчини, і досі його тягнуть в педагогію... чи то пак в масовізм.

Отже, «кваліфікаційний критерій» і справді не є справжній критерій. Але коли когось він приваблює, то й чому ж: на здоров'ячко.

На наш погляд, найкращий «критерій мистецько-формальний»: школи, течії і т. д. Але коли тов. Пилипенко запитує нас: «може, так можна поділити письменників?» — то ми йому відповідаємо: «Ні, і такий поділ не годиться». Письменники, шановний Сергію Володимировичу, не галушки, їх поділяти не можна. Коли ж вони самі виходять з цього «критерію», то помагай Боже! Пролетарське мистецтво зовсім не повинно в тому, що «плужанську» платформу писали ідеалісти й метафізики, які вставили туди пункт, що «категорично заперечує спосіб

розмежування по формальних ознаках». Бо і справді: як все це дико звучить, якою безвихідною обмеженістю тхне від цього пункту! Який зарозумілий, безпардонний формалізм виглядає з цієї тези!

«От ентих й до ентих» — це ж учив так семінарський дячок часів Помяловського. Виходить, що комунізм можна будувати тільки по «плужанському» рецепту, інші — категорично забороняються». Так будував колись «комуну» той «оратель», що «енергічно функцірував» біля «одного котла» і категорично пропонував їсти «ентімі» ложками, а не «тентімі».

Отже, залишається ще «професійний критерій». Але про нього й тов. Пилипенко не сказав багато. Не будемо говорити й ми, бо професійний стоїть цілком окремо і зовсім не заважає ділитись по інших «критеріях», інакше б наш друг не утворював разом з нами місцкому письменників.

Як бачите, всі ці веселі «критерії», на погляд метафізика Пилипенка, не годяться. На наш погляд, вони і годяться, і не годяться. Годяться тоді, коли вони життєві, не годяться тоді, коли вони мертві. Годяться тоді, коли з них виходить якась ініціативна група, не годяться тоді, коли хтось по них «розподіляє». І коли плужанський ідеолог каже далі, що він «намолов хто й зна чого», то ми йому співчуваємо: він і справді дає досить-таки влучне визначення своїй подорожі по «критеріях». Отже, і бути йому за «літературного папашу», очевидно, не прийдеться. А тим паче «папашею Хвильового».

«Дозволю собі одмітити (пише він), що я являюсь папашею і Хвильового, видаючи його «Думки проти течії».

На жаль, ми мусимо розчарувати читача: тов. Пилипенко навіть в цьому плані не є нашим «папашею», бо, як редактор ДВУ, не схотів підписати розпорядження на друк «Думок проти течії» і таке розпорядження дано було іншим членом правління. А втім, можливо, наш друг тому не схотів підписувати, що шукав в той час «коринфського ордера»: мовляв, уживається «ордер» чи ні? І найшов: уживається! Шкода тільки, що він послав читачів у словник, бо вони там його і досі шукають. І ще одна шкода: сіль питання не стільки в «ордері», скільки в претензійності, в «критерії». Проте доводимо до відома: «коринфський ордер» в публіцистиці звучить все-таки як «ахтанабіль», бо чистота мови заперечує всяку «образованість» і вимагає... латинського корня.

А втім, «прошу пробачення в читачів за цей новий полемічний відступ і вертаю до теми».

VI. «Критерій» найвеселіший і наш

Ви повинні зрозуміти і — розумієте: раз людина партії прийшла до переконання, що певна проповідь і сугубо неправильна, і шкідлива, то вона має обов'язок виступити проти неї.
В. І. Ленін

Який же «критерій» найшов наш блискучий публіцист? А найшов він саме той «критерій», який послідовно витікає з туманного визначення мистецтва й з «просвітительства». Цей «критерій» (до речі) не є випадкове явище в його заплужанній свідомості.

«Лишається єдиний вірний спосіб, що ми завжди й пропонуємо — спосіб *к л а с о в и й*, критерієм якого являється *і д е о л о г і я* митців».

От бачите, де тов. Пилипенко заговорив про класовість. Тут йому чомусь не «обридло» сказати

про класи. Коли справа йшла про визначення нашої доби, тоді якесь пацифістське «просвітительство», коли ж зачинили «Плуг», тоді на арену вийшла й класовість. Мовляв, «просвітительствуй», доки маєш всесильний ідеологічно-селянський центр. Але не забувай про класовість (чуєш: класовість!), коли... надумав розвивати цю організацію.

Розвалювати «Плуг» ми не думаємо. Ми тільки пропонуємо йому перетворитись в гуртки мистецької самоосвіти. Більше того: ми пропонуємо кваліфікованим плужанам виділитись з «Плугу» і утворити вузенькі угруповання по формально-мистецьких симпатіях. Чому ж так затривожився тов. Пилипенко? Бо ж меморандум написано саме після виступу т. Ялового зі статтею «Хай живе «Гарт» і «Плуг»! Чому тов. Пилипенко «бахнув» одразу дуплетом: двома статтями — в «Плужанині» і в «К[ультурі] і П[обуті]»?

В основі всякої літературної організації, як відомо, лежить ідеологічно-класовий критерій. Заперечувати цю істину і справді може тільки безвихідний ідіот. *Справа, значить, не в тому, що ми заперечуємо існування цього критерію, а в тому, що в нашій дрібнобуржуазній країні в час диктатури пролетаріату ми не маємо права пропонувати цей «критерій» при «розподілі літературних сил».* В цьому вся сіль і вся «загвоздка». Тов. Пилипенко каже, що ми «ігноруємо класовий принцип». Цілком справедливо. Але в якому сенсі? Не в тому, що ми його не визнаємо, що ми не даємо письменникам «використовувати селянські образи», *а в тому, що ми не так, як наш друг, розуміємо «Ленінське кільце», в тому, що ми «уперто замовчуємо необхідність існування масової селянської організації з «автономним» ідеологічним центром».*

Тов Пилипенко на протязі свого меморандуму кілька разів підкреслює, мовляв, «в нашу переходову добу має існувати революційно-селянська організація письменників» — широка, масова, незалежна.

«Плуг», як все-таки *селянська в своїх низах організація*, має існувати як *автономна* одиниця».

Що це значить? Про яку таку автономію йде справа? Про ідеологічну? Боже борони, каже в дужках (теж характерно: в дужках!) тов. Пилипенко, «бо селянської ідеології розводити нам нічого, *а значить і об'єднуватись за такою ознакою».* От тобі й раз! Та ви ж тільки-но пропонували при «розподілі літературних сил» виходити з «єдиного вірного критерію — ідеологічного». Де ж тут логіка? Один раз ви пропонуєте нам поділитись по ідеологіях, по класах, а в другий раз кажете, що «об'єднуватись за такою ознакою не можна». В чому ж справа? А справа в тому, що наш друг знову-таки попав у коло великих протиріч і з них ніяк не може вибратись, бо Мефістофель із столицького «отруба» ніяк не хоче одійти від нього. Отже, йде внутрішня боротьба, йде й... пройшла.

Але на чиєму ж боці залишилась перемога? На великий жаль, мусимо констатувати: переміг дрібнобуржуазний сатана. Революціонер блиснув тільки в дужках!.. та й то тільки накапостив, подавши привід глузувати з пилипенківської логіки. Далі заговорив Мефістофель. От як він мислить «розподіл літературних сил»:

«Кожна із літературних спілок чи груп є літературно-громадська організація й класова, бойова, що захищає інтереси свого громадського колективу своєю зброєю — мистецтвом. Пролетарська серед них бореться за свою гегемонію».

Отже, тов. Пилипенко знову повертається до ідеологічного критерію. Але повертається вже,

так би мовити, з помпою. Він вимагає для різних соціальних групувань класової, громадської, бойової, масової літературної організації. Тут уже справа йде не про «використання селянських образів», а про ідеологічні автономні центри, серед яких і мусить боротися пролетарська організація. Тут уже воістину (коли б ми не боялись образити нашого друга) можна було б повторити за тов. Пилипенком:

— Що це: «свідома упертість чи несвідома безграмотність»?

Нічого сказати, гарне «кільце» пропонують нам. Це вже не «кільце», а таки найсправжня петля. Невже ви, дорогий Сергію Володимировичу, не розумієте, що в дрібнобуржуазній країні, де пролетаріат до того ж не знає своєї мови, де куркуль завжди був господарем становища, де його активність після революції доходить найвищого напруження, — неville ви не розумієте, що легалізувати ідеологічні автономні центри різних соціальних групувань в час диктатури пролетаріату — значить розпрощатись з цією диктатурою? Хіба резолюція ЦК РКП, що з неї ви любите цитувати, так говорить? Вчитайтесь, друже! Там справа йде всього-на-всього про «літературно-мистецькі образи» — і тільки. Жодного слова ви не знайдете про автономні ідеологічні центри. Ми прекрасно розуміємо, що кожна із існуючих літературних організацій (як і в нас, так і в Росії) має соціальну базу. Але ми ніколи не додумаємось до того, щоб легалізувати ці організації як автономні ідеологічні центри, до того ж — масові, бойові.

І якою злою іронією, яким неприхованим цинізмом звучить ця пропозиція, що її адресовано до пролетарських письменників: «боріться за свою гегемонію»... серед цієї легалізованої дрібнобуржуазної стихії. Ні, Сергію Володимировичу, нам і без легалізації не легко лавірувати, і ми не підемо на ту «удочку», що на неї ви вже пішли. Бо ж то сатана зі столипінського «отруба» управляє нею. Правда, тов. Пилипенко обіцяє нам допомагати в цій боротьбі своєю селянською організацією, яка мусить колись стати пролетарсько-селянською. Але оскільки ця допомога — «як комнезам індустріальному пролетаріату», то ми й дякуємо за таку допомогу. Краще не треба! Не хочемо ми битися — і квіт! Плохі ми на бійку... як той казав. Краще не треба і... не треба легалізованих ідеологічних центрів. Хай буде один центр — пролетарський, себто робітничо-селянський. Там будемо використовувати і «селянські і робітничі образи». Добре?

— З кого ви глузуєте? — кричить тов. Пилипенко. — З резолюції ЦК РКП? «Оце так підтримали селянських письменників!» Їх взагалі, очевидно, не повинно бути, бо ж не в пролетарську Академію їм іти? (Хіба, може, Академія перейменується на робітничо-селянську?)

А хоч би й так! Можна й «на робітничо-селянську». Ми так її й розуміємо, називаючи пролетарською. Пролетарська тому, що виникла в добу пролетаріату і хоче служити пролетаріату. Хіба наша селянська організація не хоче йому служити? Словом, ми ніяк не думаємо одділятися від вас, давайте вмісті, веселіше буде, їй-богу! Навіщо вам свій «автономний, бойовий, класовий, громадський центр»? Бо ж подумайте: ідеологія річ дуже слизька, а у вас людей з витриманим світоглядом один Пилипенко. Невже ж ви гадаєте, що він геніальніший Леніна? Великий революціонер і то збивав ідеологічний центр з людей висококваліфікованих ідеологічно. Чому ж ви цураєтесь цього досвіду?

Що селянські письменники, себто ті, що виходять з села, в потенції можуть бути пропагандистами комунізму — це так. Але в якому випадку? В тому випадку, коли попадуть в атмосферу людей ідеологічно-пролетарськи чітких. Що наша Академія може утворити цю атмосферу, поки що ніхто, звичайно, гарантії не дасть. Але уже те, що в неї входить група порівнюючи дорослих мистецьки й марксистськи людей, що вона є літературна база пролетарської ідеології, — одне вже це пропонує селянським письменникам орієнтуватися не на геніального одиночку Пилипенка, а на колективний ідеологічно-пролетарський центр, тобто

на ВАПЛІТЕ. Сьогодні тільки цей центр може виховати молодого письменника (відкіля б він не вийшов — з села чи з міста). Тільки він переконає його, що *лише пролетаріат, як історичний клас, здібний повести людство в майбутнє, що лише пролетаріат здібний утворити відповідні умови для культурного ренесансу, що лише пролетаріат утворить і відповідні умови для відродження молодого нації.*

Тов. Пилипенко пропонує нам «забезпечувати осередки пролетарським ядром». Але це ж смішно! Бо ж і сам він знає, що цього ядра «як кіт наплакав». Та і як ми будемо ці масові осередки «переводити на шлях пролетарської ідеології» при умові існування селянського автономного центру? Як може ВАПЛІТЕ добитись «ідеологічної гегемонії» при умові існування легалізованої дрібнобуржуазної ідеології в кількох дрібнобуржуазних центрах? Тов. Пилипенко пише:

«Так по-хорошому, по-папашинському: учись, дитинко, плавати, може, й не потонеш».

Воістину плавати! Воістину іронія! Але з кого ви смієтесь, Сергію Володимировичу? З нас чи з себе? З себе?

Ну, так нате наш «критерій»! Наш «критерій» — організуйся як завгодно, по яких хочеш «критеріях». Але ідеологічний — ми залишаємо за собою. *Легалізований ідеологічно-літературний центр один, і ім'я йому* — ВАПЛІТЕ. Більше ідеологічних легалізованих центрів в нашій літературі не може бути, як не може бути й легалізованих партій при диктатурі пролетаріату. В цьому ми сходимось з паном Донцовим: дрібнобуржуазним дурачкам і егоїстам ми не віддамо країни.

ВАПЛІТЕ — це та організація, що взяла на себе місію зробити крутий поворот гарбі пролетарського мистецтва, що загубило дорогу, поставити цю гарбу на широкий тракт і впрягти в неї, замість шкапи масовізму, добрих рисаків. *Коли вона зуміє виконати цю історичну роль — честь їй і слава, не зуміє — пляма впаде на недоумків, на хохлів, на «малоросейщину».* Ми патріоти не організації, ми патріоти пролетарського мистецтва, цвіт якого (коли воно єсть, це мистецтво) зібрався в Вільній Академії. ВАПЛІТЕ не «забороняє писати» (так гадає тільки тов. Пилипенко), — ВАПЛІТЕ вимагає: припинити «растление» робітничо-селянського молодняка. Сьогодні пролетарська література мусить «перешиковуватись» в ім'я «невідомих обрїїв загірної комуни». Вона мусить вийти з «яхидного» масовізму і стати на твердий ґрунт. Вона сьогодні піде до колишньої своєї мети, але по новому шляху. Її організатор на цьому шляху — Вільна Академія.

Отже, єсть дві пропозиції, два «критерія». Першу продиктовано дрібною буржуазією — вона є занепад мистецтва. Другу продиктовано молодим історичним класом — пролетаріатом — вона є культурний ренесанс.

Але як же так сталося, що тов. Пилипенко вніс першу пропозицію? Про це ми поговоримо в дальшому розділі.

VII. Post scriptum, який розчаровує

Не искушай меня без нужды.

Таким чином, ми мусимо тепер вияснити «причину всіх причин». Але раніш, ніж зробити це, дозвольте розчарувати читачів. Справа в тому, що «найвеселіший критерій» спровокував нашого «незрівнянного маестро» — Дон Кіхота «невідомих обрїїв загірної комуни». Допіру він, виясняючи питання літературно-ідеологічних центрів, з властивою йому ексцентричністю

підкреслив, що єдиною легалізованою ідеологічною організацією може бути тільки ВАПЛІТЕ. Цією категоричною заявою він дав ще один козир в руку нашого партнера. Дозвольте тепер вибити й цей козир.

Отже, ВАПЛІТЕ — сіль землі. ВАПЛІТЕ — історичний фактор. ВАПЛІТЕ — те, інше. Словом, ВАПЛІТЕ не тільки імпазантний чинник на літературному бездоріжжі, але й якийсь пугало, чортик. Так допіру одрекомендував Вільну Академію наш Дон Кіхот. Отже, мусимо заспокоїти читачів: нічого страшного нема. Нам треба було показати тільки, до чого може довести вразливу людину цей «найвеселіший критерій». Ми найшли за потрібне підкреслити, як розпалює «бойові, класові» страсті така постановка питання. Звичайно, ВАПЛІТЕ мусить взяти на себе історичну роль в розвитку пролетарського мистецтва. Але в якому випадку Вільна Академія буде претендувати на декретовану ідеологічну гегемонію в літературі? В тому випадку, коли за пропозицією тов. Пилипенка відповідні органи найдуть потрібним декретувати існуючі літературні групи як «громадські, масові, класові, бойові організації, що захищають інтереси свого громадського колективу своєю зброєю — мистецтвом». В цьому разі ми не мислимо собі, щоб пролетарська організація (а за таку вважає нас і тов. Пилипенко) не була декретованим ідеологічним гегемоном в літературі. Гегемоном не літературного стилю, а гегемоном над мистецькими ідеологіями різних дрібнобуржуазних угруповань.

Але справа в тому, що ми не ВАПП, а «ВАП» з «ЛІТЕ» і ми розуміємо: літературною справою керують не вульгарні марксистки, а витримана ленінська партія, отже, і легалізованих бойових організацій ніхто насаджувати не буде, себто ніхто не буде виходити з класового критерію при організаційному розподілі літературних сил. А оскільки це так, то й єдиним ідеологічним центром (і в політиці, і в мистецтві — і в чому хочете) *є не хто інший, як...*

Компартія і її авангард. Цього ми ніколи не забуваємо, тому й організацію свою назвали — «Вільна Академія Пролетарської Літератури». Що це значить? А це значить, що в часи непу ми, як тактики, вважаємо за шкідливе ділити мистецтво на бойові класові організації. Ми не назвали — «Пролетарська Академія», ми назвали — «Академія Пролетарської Літератури». Пролетарська, оскільки вона пролетарська, підміняє собою партію, претендуючи на безгрішність, — це раз. По-друге, фактом свого існування вона дає привід іншим соціальним угрупованням вимагати своїх мистецько-ідеологічних центрів. Що ж до «Академії Пролетарської Літератури», то тут справа зовсім інша. Це Академія не пролетарська, себто не безгрішна, а та, *що хоче стати пролетарською. Це є місце учоби й заглиблення революційних письменників в добу «передішки». Це є громадський інститут марксистської естетики.* В цьому сенсі наша Академія і мусить відіграти історичну роль. От чому сюди можуть попасти і ті літератори, які вийшли з села.

Чуєте, Сергію Володимировичу! Розумієте, що це таке? Це є стратегія переходового періоду в мистецтві. Отже, відмовтесь, будь ласка, від «найвеселішого критерію» Не нервуйте нашого Дон-Кіхота, не розпалюйте «бойові, класові страсті». Повірте нам, що ми таки поставимо вам того «нерукотворного пам'ятника», якого обіцяли в «Камо грядеши».

VIII. Масовізми — московський і ваш

Ви обидві русокосі,
І один над вами Бог.
Будьте так, як були досі,
Серце — в вас обох.
Д. Загул
(робітничо-селянський
поет, член «Плугу»)

— Так що ж то за «причина всіх причин»? — питає нас знервований тов. Пилипенко.

— А «причина всіх причин» є не що інше, як літературний масовізм, чи то масовізм — московський і ваш. І тому це причина причин, що масовізм хоч і туманне, але надто привабливе гасло. Наші «масовики», страждаючи на обмеженість, не здібні зрозуміти це гасло як гасло (і як фактор в дійстві), подібне до «просвітительства», як фактор змінного типу. Вони прийняли його за *а б с о л ю т н е* правило революційного порядку, як правило, що зовсім не залежить від стратегії переходового періоду. В цьому їхня помилка. Тому вони й не гідні доміркуватись, чому масовізм в даній репрезентації в якомусь 19 році був явищем позитивним, сьогодні — він явище цілком негативне. Багато з них цілком щиро гадає, що не вони, а саме ми надихались реакційного повітря. *Вони не діалектики.*

Що таке масовізм? Масовізм, як і «просвітительство», є метод виховання масової психіки, є, перш за все, — політика. А оскільки це так, то він і мусить бути живим і гнучким апаратом. Як гасло, поза часом і місцем, ми масовізм приймаємо, бо цей термін не має «просвітительських» традицій. Але, прийнявши його, ми *к о н к р е т и з у є м о* це гасло так, як вимагає того дана соціально-економічна ситуація. Інакше кажучи, ми не забуваємо, що масовізм є політика. Справа навіть не в тому, як ми розцінюємо «письменників і сутрудовників художнього відділу стінгазет та рукописних журналів». *Справа в тому, яким шляхом ми поведемо їх.* Ми гадаємо, що цим «сутрудовникам» треба дати вихід в гуртки мистецької самоосвіти. Тов. Пилипенко вимагає для них «автономних» ідеологічно-класових «бойових» центрів. Неможливість і злочинність існування при диктатурі пролетаріату кількох легалізованих ідеологічно-класових літературних організацій ми вже доводили. Дозвольте тепер припустити ще існування єдиного масово-ідеологічного центру, симпатизуючого пролетаріату.

Хоч як вам обридло вислуховувати всі ці заявлені істини, але ми не хочемо залишати жодного сумніву щодо наших тверджень. Повірте: нам, романтикам, ще важче тримати себе кілька місяців на такій буденщині.

Отже, беремо масовізм в старій конкретизації, але під керівництвом чи то тов. Пилипенка, чи то тов. Лелевича.

По-перше, що таке мистецтво в культурно-класифікаційному плані? Це не що інше, як найвищий відсвіт культури. Таким чином, щоб показати цей найвищий відсвіт, для цього треба мати наперекір Шмідту і Пилипенкові багато «якісних» даних, для цього треба пізнати цей найвищий відсвіт чи то огнем своєї надзвичайної інтуїції, чи то, маючи відповідний хист, — через велику культурність. Словом, ми примушені ще раз сказати: творити те, що називається мистецтвом, може не кожна людина, навіть не кожна культурна людина. Коли ж це так, то чи є рація збивати з пантелику сотні й тисячі малокультурних робітників і селян, запевняючи їх, що волею революції вони мусять одійти від своїх станків і плугів і утворити нове мистецтво? Володимир Ілліч цього ніколи не думав. Найяскравішим доказом тому є його помітки на статті пролеткультівця Плетньова, «куди й надсилаємо читачів». Мало того: з приводу масовізму він замітив спеціальну статтю т. Яковлєву. От що написано в цій, зредагованій тов. Леніним, статті:

«Невже це піде на користь революції, коли із тисячі кращих робітників-революціонерів, що по рівню своєму стоять вище робітника-середняка, ми зробимо артистів, класове становище яких робить їх в масі середнім між босяком і дрібним буржуа і що їх тепер все більш захоплює стихія непу».

Такий погляд був на масовізм в мистецтві нашого учителя. Тов. Ленін не хотів із «кращих

робітників» робити поганих артистів, «щось середнє між босяком і дрібним буржуа». Але, звичайно, не треба і змішувати, як це робить тов. Пилипенко, мистецькі організації з лікнепами. Зробивши, за «теорією» Шмідта, всіх «сутрудовників стінгазет» митцями, наш ідеолог ставить таке патетичне запитання:

«Хто зважить, що для розвитку культури важніше й корисніше: праця десятків тисяч ліквідаторів неписьменності чи праця Академії наук?»

Це, звичайно, метафізика, і людина, яка поважає себе, не буде робити таких протиставлень. Бо й справді, «що важніше й корисніше»: чи ЦК партії, чи тисячі комгуртків? Хіба так можна ставити питання? (Ах, ці «просвітители», вічно вони поділяють неподільне! — М. Х.). А втім, припустимо, що «важніше й корисніше» ліквідатори неписьменності. Але хіба це що-небудь докажує? Треба і справді бути ідіотом, щоб заперечувати існування і «важливість» лікнепу. *Справа ж іде не про лікнеп, а про мистецтво. Справа в тому, що саме ми і хочемо зробити з «Гарту» і «Плугу» звичайний лікнеп, з ухилом в мистецтво, а от ви, Сергію Володимировичу, не хочете. І не хочете ви тому, що ви самі не знаєте, чого ви хочете. Як будуть ваші ліквідатори мистецької неписьменності ліквідувати цю неписьменність, коли їхній керівник і вождь сам визнає, що в мистецтві він ні чорта не розуміє (ми цьому од душі віримо! — М. Х.). Більше того: ми, визнані вами «академіки», ми ніколи не візьмемось за таку відповідальну працю, як ліквідація мистецької неписьменності, бо ми поважаємо себе. Треба підвищити загальний культурний рівень маси, а ви нам пропонуєте гратись «в бірюльки».* Не практик ви, тов. Пилипенко, і зовсім не розумієте, чого потребує маса. Не здібні ви бути нашим ватажком в культурній революції.

Такий один бік масовізму — і нашого, і московського. Але цей бік, до речі, кращий. Другий — це вже найсправжніша позолочена пилюля. Саме ця пилюля і викликала «найвеселіший критерій».

«Всі дороги ведуть до Риму». Так і тут: знову до мистецтва. Отже, ще раз: мистецтво, як і всяка інша суспільна категорія, є ідеологічна надбудова. Іншими словами: мистецтво є один із тих ідеологічних центрів, які так чи інакше впливають на свідомість суспільства, виховують його і, підвівшись з певної економічної бази, впливають і на останню. *Але справа в тому, що цей ідеологічний центр найменш за всі центри підлягає контролю. Отже, і втягувати сюди широкі не оформлені ідеологічно маси — значить ставити бар'єри не тільки цій (втягнутій) масі на путі її до соціалізму, але й тій масі, на яку перша буде впливати.* Це завше може підтвердити здорова логіка. Коли маса виявляє ту чи іншу активність, то завдання вождів цієї маси — найти цій активності вихід. Але вихід цей мусить відповідати культурному рівню даної маси. В противному разі існування вождів губить всякий соціальний сенс. Все це особливо треба пам'ятати в часи непу, коли дрібнобуржуазне оточення зі всією силою визначає свідомість кожного із членів суспільства, коли цьому визначенню піддаються навіть культурні люди. Здавалось би, це така істина, що про неї й говорити не варт. Але, на великий жаль, гарні істини якомсь хутко забуваються, тому й маємо на 9-му році революції сюрпризи, подібні до меморандуму тов. Пилипенка.

Коли ми говоримо, що в мистецтво не можна втягувати широкі маси, то ми маємо на увазі перш за все селянську — ту масу, яка виховувалась у власницькій дрібнобуржуазній атмосфері. Це зовсім не значить, що цій масі не треба давати виходу в мистецтво, а це значить, що не можна її декретувати як ідеологічний центр. Не можна віддавати дітям (в найкращому випадку) виховувати дітей. Не можна свідомо підставляти самому собі ніжку.

Московський масовізм в особі ВАППу має більш вигідну позицію, ніж український... Там ця

«маса» має все-таки деякий відсоток і справжнього індустріального пролетаріату. Але оскільки це є все-таки малокультурна маса, то й втягування і її в мистецтво дає ті несподівані наслідки, які ми маємо у нас на Україні. Письменник-«масовик», не маючи справжньої ідеології (ідеологія це є широкий світогляд й світовідчуження), в найкращому випадку ставить в своїх творах вбогу кінцівку, що зветься мораллю. В інших випадках він або підпадає впливам дрібнобуржуазних письменників, або виробляє формалістичні пустячки. Можна собі уявити картину, як цей масовик виховує масу. Особливо печальна картина постане перед нами, коли ми погодимось, що мораль без ідеології, з одного боку, деморалізує читача, а з другого боку, її використовує дрібна буржуазія, придушуючи цією порожньою мораллю критичний інстинкт живого суспільства. Таким чином, «масовик» проти своєї волі попадає в обійми економічно сильного куркуля, таким чином він творить волю столипінського «отруба».

«Напостівцям» (ваппівцям) інкримінувалась (пише тов. Пилипенко) недооцінка ролі селянства в революції».

Цілком справедливо. Але в яке парадоксальне становище попав ідеолог «напостівства» тов. Вардин, коли йому інкримінувався уже селянський ухил. В яке парадоксальне становище попадає й тов. Пилипенко, який, не страждаючи на «недооцінку ролі селянства», раптом приймає наперекір «Гарту» (на московській нараді пролетарських письменників) тези тов. Вардина. Цим ми не хочемо робити «того порівняння, що кульгає», і зовсім не збираємось припрягати «плужанського» ідеолога до «ленінградської організації», як це він робить з нами, — ми цим хочемо сказати тільки, що обидва масовізи в їхній сьогоднішній конкретизації беруть свій початок на одному ґрунті. Різниця між ними порівнюючи маленька: український масовізм цинічніший, тому він і ясніше викриває природу цього привабливого гасла:

«Ясно й те (пише тов. Пилипенко), що зв'язок з низовими літгуртками: робітничими, селянськими й мішаними шкільними й червоноармійськими — я ставлю в неодмінний обов'язок кожної літературно-громадської організації».

Курсив нашого блискучого публіциста. Але курсив страшенно пікантний. Як пам'ятають наші читачі, раніше Сергій Володимирович пропонував виходити з ідеологічного критерію при розподілі літературних сил, себто пропонував дати кожній соціальній групі свій ідеологічно-класовий бойовий центр. Тепер він цій «кожній літературно-громадській організації» *ставить в неодмінний обов'язок зв'язатися з робітничою, селянською й червоноармійською масою*. Воістину перехитрив себе. Більшого абсурду й придумати важко. Але що робити — масовізм в «плужансько»-«напостівській» репрезентації завжди заводить в коло протиріч всякого комуніста — будь то Лелевич чи то Пилипенко.

Що сьогоднішні масовізи мають однакову природу, це стверджує і той дружній Союз, яким з'єднано московських ваппівців з «Плугом». По вчорашній заяві тов. Пилипенка, ваппівці недооцінюють ролі селянства, сьгодні, себто після поразки союзника, певніше тов. Вардина, «плужанський» ідеолог готовий уже ваппівців обвинувачувати в махаївщині. Але що це доказує? Тільки те, що тов. Пилипенко непевний союзник. Фактичний союз все-таки існує, оскільки формальний існував... тижні три тому. Тов. Пилипенко виправдовує цей пікантний симбіоз (архіпролетарська й архіселянська організації) таким твердженням:

«Позиція «Плугу» вважалася людьми компетентними за більш витриману й ясну».

Хто ці «компетентні люди» — ми не знаємо, що ж до «витриманості й ясності», то ця позиція і справді була такою. Але це нічого не виявляє... крім того, що й ваппівці послідовно мусять прийти до «найвеселішого критерію». Тов. Пилипенко до нього раніше прийшов тому, що

українська дійсність складніша за російську. Український масовізм взяв свою базу (несвідомо, звичайно) безпосередньо зі столипінського «отруба», російський годується звідси через деякі пересадки. Ergo⁴ — в умовах непу в даній його конкретизації всякий масовізм є все-таки масовізм.

Отже, коли визначення мистецтва і «просвітительства» були ідеологічними передпосилками до «найвеселішого критерію», то все це вкупі має своєю передпосилкою масовізм. Ідея ваппо-«плужанського» масовізму в мистецтві і весь меморандум виникли під натиском дрібнобуржуазної стихії і є результат розгубленості й капітулянтства певної частини революційних діячів. Якнайкраще це підтверджують міркування тов. Пилипенка про славетну кризу.

ІХ. Ну, так яка ж криза?

Справа не в тому, з чого він почав,—
справа в тому, чим він кінчить.
В. Гюго

Всі погоджуються з тим, що наша література, наше мистецтво переживають сьогодні якусь кризу. Навіть тов. Пилипенко це визнає. Але не всі однаково дивляться на цю кризу, не всі однаково визначають її. Одні гадають, що ця криза є криза творчості, інші — заперечують таке твердження: мовляв, це — не що інше, як... криза ідеологічна.

«Коли йшла суперечка про те, яку саме кризу ми маємо (пише тов. Пилипенко), я обстоював і тепер обстоюю ту думку, що в загальній своїй масі революційні митці кризи творчості не переживають. Кризу маємо *і д е о л о г і ч н у* (курсив меморандуму) в деяких товаришів».

Перш за все треба в'яснити, про що тут йде мова: чи про те, що кризу ідеологічну переживають тільки деякі товариші, чи про те, що криза ідеологічна є криза творчості. Як показують дальші міркування, тут справа йде й про те, й про друге. Ідеологічну кризу, інакше кажучи, «ідеологічні ухили в деяких товаришів», зі слів нашого опонента, спостерігаються в сьогоднішній літературі, що він і в'яснює далі. Але зі слів його ж (і з підкреслення вищенаведеної цитати) ми довідуємось, що це — «зовсім не означає кризи творчості, бо можна багато й по-гарному творити, й збочивши з вірного шляху».

Отже, до логіки. «Збочивши з вірного шляху» і справді не значить переживати кризу творчості. Але в якому випадку? *В тому випадку, коли це збочення нашло нову ідеологічну «точку опори», інакше кажучи, коли це збочення привело творця в табір до цього часу чужої йому соціальної групування.*

Отже, криза ідеології є завжди криза творчості. Цього не розуміє тільки розгублений тов. Пилипенко. Правда, далі він уже й сам, як побачимо, говорить про кризу і творчості, але це не тільки не рятує становища, навпаки, ще більш компрометує всі його засади.

Таким чином, про кризу. Хто ж переживає цю кризу? «Деякі товариші». Але хто ж ці «деякі товариші»? Зі слів тов. Пилипенка, це всі «пролетарські письменники», які шукають «дальших» від селянської кооперації «перспектив». Правда, він констатує, що творчість цих письменників «поглиблюється, шириться», але це, і на його погляд, не рятує становища: по-перше, ця творчість відстає від культурної свідомості й потреб читацьких мас, по-друге, вона несе за собою «певні ідеологічні ухили». Здавалось би, такий стан речей вимагає від нас тих чи інших екстраординарних заходів; здавалось би, наш прямий обов'язок — допомогти нашому письменнику так пережити кризу творчості, щоб він все-таки залишився на наших ідеологічних

позиціях. Але за тов. Пилипенком так виходить, що хоч криза ідеології є, та нам не треба звертати на неї уваги, бо письменник, і «збочивши ідеологічно, все одно може багато й гарно творити». Іншими словами, хай революційний письменник шукає нової ідеологічно-класової точки «опори», хай він «багато й гарно творить» для чужої нам соціальної прослойки.

До більшого абсурду домовитись не можна. Ми переживаємо серйозний момент, той момент, коли, зі слів пана Донцова, «заламується психіка Жовтня», коли, зі слів його ж, — «йде демобілізація революційного духу по цілому фронту». Ми переживаємо неп — той період, коли малозагартовані елементи суспільства легко можуть загубити революційні перспективи. Невже ж ми будемо замовчувати серйозність моменту, невже ми не прийдемо на допомогу тому письменнику, що губить ці революційні перспективи? Невже, нарешті, ми не скажемо вам, Сергію Володимировичу, що не авторові «плужанського» меморандуму говорити про відсутність у нас «комуністичних перспектив»? Хто баче «дальші» горизонти, хто не хоче допустити молодих письменників до нової ідеологічно-класової «точки опори»? Ну? Організаційні плани є результат ідеологічної кризи не якоїсь окремої особи, як це ви хочете цинічно довести, а кризи сьогоднішньої літератури, яка, зі слів ваших, робить в кращому разі «ідеологічні ухили». І коли ви одмахуєтесь від цього — ви тим самим штовхаєте нашу молоду літературу в обійми дрібної буржуазії.

— Виходить, наш друг не розуміє серйозності моменту? Нічого подібного!

«Не тому негаразд із творчістю (от бачите, уже й криза творчості єсть! — М. Х.), що організація погана, причини криються в загублених перспективах революційного руху».

Більше того: далі тов. Пилипенко вияснює, чому саме загублено ці перспективи: мовляв, неп, соціальне оточення і таке інше. Словом, намальовано досить-таки неприглядну картину. Такими чіткими рисами малює її й пан Донцов (чи не з Донцова все це виписано?). Але що ж «натомість» дано письменникові? Чим же наш друг підтримав його? «Як же уникнути ідеологічних ухилів?» На це останнє запитання тов. Пилипенко твердо відповідає:

«Вони майже неминучі, бо викривати ці ухили досить важко».

Словом, на запитання революційного письменника «що робити?» подано таку відповідь: як хочеш, «ухили неминучі», отже, можеш шукати, значить, і нової ідеологічно-класової позиції. Більшої розгубленості і уявити не можна. Кращого ліквідаторства — пошукати треба. Це вже воістину відсутність всяких революційних перспектив. Це — зразкова ідеологічна паніка. Але, може, тов. Пилипенко хоч який-небудь вихід дає?

«Моя особиста думка (пише він): ми довго ще плутатимемось у цих формулах, аж поки рефлексологія не допоможе, і до знайомства з нею й кличу».

Бачите, який вихід: рефлексологія! Яка іронія фортуни: революціонер-марксист, сконстатувавши, що в сучасному письменстві загублено революційні перспективи, пропонує вилікувати цю хворобу... рефлексологією! Коли б не писав це тов. Пилипенко, а «некто в сером», ми найшли б цій пропозиції відповідне визначення. Але, оскільки так рече наш друг, то ми йому порадимо тільки трохи полікуватись. Рефлексологія річ непогана, але, на жаль, вона має таке відношення до революційних перспектив, як тов. Пилипенко до духу нашої епохи.

Але хто ж навів цю «рефлексологію»? А навів її не хто інший, як... (та буде вже вам про столипінські «отруби»! — С. П.) сатана із столипінського «отруба». Побий мене цариця небесна, — він! Останній акорд плужанського меморандуму як не можна краще підтверджує наше припущення.

Колись тов. Пилипенко в час боротьби з «троцькізмом» обвинувачував нас в «троцькізмі». Сьогодні він хоче припрягти до нас «ленінградську організацію». Трохи не по-товариському, але що ж поробиш, така вже його вдача. Шкода тільки, що тов. Пилипенкові остаточно не везе. І не везе саме тому, що він ніяк не попаде, як-то кажуть, в тон, що він жодної із цих опозицій не розуміє, і тому, що... «Бог правду завжди виведе на поверхню».

Отже, взято таку аналогію: «Вільна Академія Пролетарської Літератури» і «ленінградська організація». Але що ж таке ця «ленінградська організація»?

«З ленінградської організації, що в силу свого територіального становища одірвана від селянських районів, не почуває їхнього тиску на себе, не зв'язана з приміським селянством родинними зв'язками... виходила ота засуджена XVI з'їздом Компартії позиція, звідси загублені перспективи дальшого революційного будівництва».

Тю-тю! Воістину попали пальцем в небо! Умріть, Денисе, краще не напишете! Відкіля ви взяли, дорогий Сергію Володимировичу, таке визначення «ленінградської організації»? Чи не Шмідт, бува, спровокував вас? Невже ви не читали звітів останнього партз'їзду? Ну й визначення! Повірте, тов. Сталін за таку формулу не погладить вас по голівці. Чи, може, вам «рефлексологія» допоможе виплутатись? От бачите: якби робили з нами по-товариському, якби не намагались припрягти до нас Ленінград, то й не прийшлося би червоніти перед товаришами плужанами.

А втім, «прошу пробачення у читачів за цей новий полемічний відступ і вертаю до теми». Бо й справді: «широчезна калоша» тут зовсім ні при чому⁵.

Так як же трактував XIV партз'їзд позицію «ленінградської організації»? Перш за все він трактував цю організацію не як організацію, а як верхушку організації. З чого ж виходила засуджена цим з'їздом позиція цієї верхушки? Середній партієць, який уважно стежив за з'їздом, так говорить: *позиція ленінградської організації, себто недооцінка ролі середняка, виходила не з одірваності від селянських районів, як думає тов. Пилипенко, а з багатьох зовсім інших причин, також із великого впливу на цю організацію цих селянських районів.* Справа в тому, Сергію Володимировичу, що тут можна зробити таке припущення: ленінградські заводи й фабрики, розгубивши за час війни й революції кваліфікований пролетаріат, в час непу почали вбирати в себе з «приміських районів» селянство, яке й визначило до певної міри не тільки ідеологічний стан цих заводів, але й саму позицію «ленінградської організації». От відкіля могла вийти ваша «засудженість». Іншими словами, коли б ми хотіли спекулювати на цій організації, то мали рацію так сказати: оскільки тов. Пилипенко *с а м е т а к* розуміє позицію «ленінградської організації», значить він тим самим підтримує цю ж таки «верхушку». До цього можна б було додати ще й те, що «Ленінград» страждав на масовізм, подібний «плужанському».

Але «кожне порівняння кульгає», і справа тут зовсім не в цій «позиції».

Тов. Пилипенкові треба було тільки поставити нас в ніякове становище перед партією. І коли це не вдалося йому, то в цьому ми зовсім не повинні. *Справа тут в тому, що таке тлумачення «позиції Ленінграда» відповідає організаційним планам нашого друга.* Воно відповідає тому повітрю, що легеньким весняним вітерцем летить зі столицінського «отруба». Таке тлумачення потрібне було йому для того, щоб ще раз підкреслити «необхідність існування» масової автономної спілки селянських письменників. Потрібне, нарешті, для того, щоб похвалитись «паїньками» — селянськими письменниками — і поглузувати з... революційних, яким «не видно дальших перспектив».

Сталість, не нервовість, твердість (пише тов. Пилипенко), твердість бува тоді, коли ясна мета, ясні перспективи (аякже! — М. Х.). Все це, звичайно, тоді, коли воно збудовано на твердому ґрунті соціально-економічному (аякже! — М.Х.), на широкій громадській базі, — ось це в «Плузі» є (аякже! — М. Х.), а в пролетарських українських нема».

Так таки й нема? Чого це, дозвольте спитати, нема: «о т р у б а»? «Отруба», «действительно», нема, але за соціальну базу ми беремо ідеологію пролетаріату і відповідне комуністичне оточення, а за економічну — елементи соціалістичного будівництва. І нервуємось ми не тому, що не маємо відповідної бази, а тому, що тов. Пилипенко, замість підбадьорити революційних письменників, глузує з них: мовляв, не мають соціально-економічної бази, і, таким чином, штовхає їх у ворожий табір. Ми нервуємось тому, що тов. Пилипенко, хоч і обіцяв допомогти пролетарському митцю, «як комнезам індустріальному пролетаріату», але замість такої допомоги преподносить комбінацію з трьох пальців. Ми нервуємось, нарешті, тому, що тов. Пилипенко революційний «плужанський» молодняк веде до куркуля, до того «т в е р д о г о ґ р у н т у», де «ясна мета» і де на цю «ясну мету» надіто дуже сумнівне «кільце». Але яке ж то «кільце»?

«Це — кооперація (пише наш друг) в усіх її найрізномірніших формах. Вона є основою й темою селянської літератури, витісняючи теми збройної горожанської війни». «Тому й ідеологічних ухилів у «плужан» менше: найближчі перспективи революційного будівництва ясні». «Інша річ, коли б поспитати їх про перспективи дальші».

Таке от «кільце»: кооперація. Звичайно, кооперація річ непогана, але в тому випадку, говорить тов. Сталін, коли її ув'язано з усією радянською системою, коли з нею зв'язано дальші перспективи, коли вона є нерозривний елемент соціалістичного будівництва. Але коли ця кооперація не має «дальших перспектив», коли вона «витісняє теми (скажіть, будь ласка, яка ненависть до тем! — М. Х.) горожанської війни», то не тільки дозвольте взяти її під сумнів, але й дозвольте запитати: з чого ви радієте, шановний Сергію Володимировичу: чи з того, що куркуль має «твердий соціально-економічний ґрунт», чи з того, що йому «ясні перспективи», чи з того, що він хоче одірвати кооперацію від соціалістичного будівництва? Ну?

Так-от яка це «автономія!» Пробачте, в таку «автономію» ми вам не віддамо ваш же таки «плужанський» молодняк. Ви пишете: «Пролетарському письменникові гірше». Це так. Але коли ви пишете: «Поруч кооперації повстає величезна проблема соціалістичної державної промисловості», то ми ще раз переконуємось, що ви не розумієте змісту нашої кооперації і не знаєте її місця. Ви говорите не про нашу кооперацію, яка не може стояти «поруч» соціалістичного будівництва, а тільки в н ь о м у, — ви маєте на увазі глитайський «каператив». В противному разі для вашої кооперації «теж неясні б були дальші перспективи».

Такі от пікантні тлумачення кризи ідеології й творчості. Але що вони таке, самі ці тлумачення? *Це не що інше, як привід до кризи ідеології й творчості.* Тов. Пилипенко каже, що «проблему організації» літературних сил «буде розв'язано тоді, коли ми розв'яжемо ідеологічні суперечки». Це цілком справедливо. Про це ми говорили кілька років назад, коли плужанський ідеолог рішуче автономізував свою масову селянську організацію. *Справа в тому, що автономізовані творчі сили з «ясними», незалежними від соціалістичного будівництва «кооперативними» перспективами є не тільки загроза для тов. Пилипенка, але й загроза для революційних письменників. Вони породжують сумніви щодо революційних перспектив і переводять молодь на нову, чужу нам, ідеологічну «точку опори».* «Невідомі обрії загірної комуни» тов. Пилипенко називає сьогодні «туманними пророкуваннями», не гідними нашої сучасності, а «натомість»

пропонує «рефлексологію» і селянську кооперацію, без «дальших перспектив», значить без ув'язки з соціалістичним будівництвом.

Отже, ми не припускаємо, щоб наш друг не хотів перетворити «Плуг» в гуртки мистецької самоосвіти. Але, у всякому разі, він не розуміє, що творчість селянських письменників тільки в тому випадку буде ув'язано не лише з кооперацією, але й з соціалістичним будівництвом, коли не буде цього автономного центру. Отже, справа не в «голові, що їй хвіст заважає», а справа в ліквідації «хвоста Робесп'єра», що її ліквідації так хоче сатана зі столипінського «отруба», якому, сатані, несвідомо і об'єктивно, робить кніксени наш дорогий Сергій Володимирович.

Такий плужанський меморандум. Це — коли це можна назвати філософією — є найреакційніша філософія в молодому мистецтві. Куркуль одягається в червоний колір і прохає вже через таку витриману марксистськи людину, як тов. Пилипенко, «автономної» кооперації, то «автономного ідеологічного» центру. Отже, передайте йому від нас, дорогий Сергію Володимировичу, «грунтовну» комбінацію з трьох пальців.

Ідеологічний центр — єдиний, і ім'я йому — Компартія.

Але яким же чином Компартія буде організовувати ідеологічно літературні сили? На це запитання відповідь дає наша критика засад другого прихильника масовізму — т. Щупака.

Х. «Дайош пролетаріат!»

In hoc signo vinces!
(Цим знаком переможеш [латин.])

Отже, меморандум майже все сказав. Залишається два-три питання, і на них мусять відповісти учні тов. Пилипенка — відомі марксистки із Києва і з Москви.

Так як же Компартія буде організовувати ідеологічно літературні сили? Дати на це таку просту відповідь, що її второпає й уманський дурень, майже неможливо. Хто сумнівається в цьому, той ні чорта не розуміє, той не добачає в ідеології елементів найскладнішого процесу. Але в той же час треба сказати, що, розв'язавши це питання, ми тим самим розв'язуємо на 80 % одну із найважливіших проблем. Бо ж питання нашого ідеологічного впливу через літературу не є питання «оранжерейного» мистецтва, — це проблема ідеологічного розвитку культури всієї нації. Іншими словами: від пропорції нашої уваги, нашого вміння щодо поставленого питання залежить в великій мірі і ідеологічно-класовий зміст культурної революції, що починається на Україні.

Ах, культурна революція! Яке ти привабливе гасло!.. Але от біда, кожний по-своєму тлумачить тебе. Хіба автокефалія проти тебе? Боже борони! Хіба еміграція не симпатизує тобі? Хіба реакція не покладає на тебе великих надій? Хіба, хіба, хіба? Ах, культурна революція!

Цим ми, звичайно, не думаємо одрекомендувати себе «мракобесами», які всюди шукають «крамоли». Ми цим хочемо підкреслити таких два моменти. Перший: проти решток феодалізму, що зветься «віковою тьмою», дрібна буржуазія і сьогодні бореться в союзі з нами, другий: як і в 17 році, вона намагається захопити в цій боротьбі командні висоти. Отже, наше завдання за всяку ціну залишити з собою і сьогодні цей привабливий «закуток». Іншими словами: ми і справді повинні так організувати ідеологію нашої преси, наших літературних сил, щоб фактичним ідеологічним гегемоном залишився все-таки пролетаріат.

Але яким же чином пролетаріат буде грати на першу скрипку, коли для нього українська культура є й досі terra incognita?⁶. Коли ми кажемо, що пролетарський художник для

«дальших» перспектив має соціальний ґрунт, то це зовсім не значить, що цей ґрунт в даному його стані може бути базою конкретних і міцних ідеологічних факторів для культури великого народу.

Таким чином, ми прийшли до того самого висновку, що його вже демонструвала кілька разів Компартія: поки пролетаріат не оволодіє українською культурою, доти нема ніякої певності, що культурна революція на Україні дасть нам бажані наслідки. Отже, розв'язуючи проблему ідеологічної організації літературних сил, ми знову і знову викидаємо бойове гасло:

«ДАЙОШ» ПРОЛЕТАРІАТ!

Але, на жаль, і це гасло не всі однаково розуміють. Тов. Пилипенко, наприклад, радить нам (чому не собі — аллах його знає!) якось там зв'язуватись з робітничою масою, йти до неї, йти, так би мовити, «в народ». Тов. Щупак, повіривши комусь, що його «виступи є ознака великого масштабу Щупакового світогляду», киває в журналі «Життя і революція» (1925 р., № 12) на димар Бродського: мовляв, «дайош» пролетаріат! Академія наук радить нам листуватись (пробачте, Ваша Світлість, але кажуть, ви листуєтесь) з якимсь там справжнім робітником із справжнього Донбасу, що має довгі вуса і найщирішу українську стрічку. Словом, кожний по-своєму розуміє це бойове гасло.

Ну, а як же ми? Що ж ми? О, ми розуміємо, де заховано, як кажуть німці, собаку. Все, що ви пропонуєте нам, вельмишановні, є не більш не менш як паліатив. Втягувати пролетаріат таким чином в українську культуру ви будете до самісінького другого «пришествія». Така постановка питання не витримує ніякої критики і фактично мусить, за допомогою «плужанських» меморандумів перевести нашу літературу на чужу Компартії ідеологічну «точку опори». Це з нашого боку був би гибельний компроміс. Ми в цьому питанні безкомпромисні. Ми «требуем» (по-українськи — «вимагаємо») серйозно поставитись, кому це слід, до українізації пролетаріату. На димар Бродського ми кивати не будемо.

Але що ж нам заважає перевести дерусифікацію робітництва? Адже відповідна постанова Компартії єсть? Тут дозвольте «почастувати по башке» російського міщанина, бо він (безсмертний) і є головною перешкодою. Хіба ви не чули, як він хіхікав на протязі нашої дискусії: мовляв, «перегризлись хохли». Тов. Пилипенко гадає, що з цього радіють Маланюки й Донцови. Цілком справедливо. Але радіють з цього не тільки українські фашисти (до речі, на погляд Хвильового, Маланюк дуже задається і не по заслугі гне кирпич), радіють з цього й наші внутрішні «доброжелатели», потираючи руки по закутках. Ми говоримо про нього, — про російського міщанина, якому в печінках сидить оця українізація, який мріє про «вольний город Одесу», який зі «скрежетом зубовним» вивчає цей «собачий язик», який кричить в Москву: «Гвалт! Рятуйте, хто в Бога вірує!», який почуває, що губить під собою ґрунт, який, по суті, є не менший (коли не більший) внутрішній ворог революції за автокефально-столипінський «лемент». Цей сатана з тієї ж самої бочки, що й наш куркуль. Саме він і є головною перешкодою до дерусифікації робітництва.

Отже, наше друге завдання (коли перше — передати комбінацію з трьох пальців на «отруби») — ошарашити «по башке» російського міщанина. Тов. Щупак в своїй талановитій статті майже в кожному рядкові згадує «митців-пролетарів». Це, звичайно, похвальна звичка, але де він їх набрав — наш «давніший» марксист так і не признається. Мовляв: ага, а в тебе нема! Припустимо, що тов. Щупак перехитрив нас, киваючи на димар Бродського. Але хіба справа в цьому? Хіба, зтягнувши якийсь п'яток робітників в «Гарт» чи «Плуг», ми розв'язуємо питання? Справа не в плужансько-гартованських «артистах» (за термінологією Леніна), *справа в тому, який «соціальний ґрунт» забрала культура, справа в тому, чи контролює її пролетаріат і безпосередньо масою, і*

через свій авангард. Цього не розумів тов. Щупак, як і його харківський патрон, і не розуміє саме через свою, вибачте за вираз, «марксистську короткозорість». Інакше він покинув би «лепетати» щось про «плеяди митців-пролетарів» та «культурний ренесанс». Замість того, щоб витратити енергію на організацію в Києві димаря Бродського, тов. Щупакові слід піти в якийсь робітничий профсоюз і українізувати його верхушку. Вже час зрозуміти наше гасло «дайш пролетаріат» так, як того вимагає дана політична ситуація.

Українізація, з одного боку, є результат непереможної волі 30-мільйонної нації, з другого — *це є єдиний вихід для пролетаріату заволодіти культурним рухом.* І коли цього не розуміє російський міщанин, що сидить в робітничих клубах, у відповідних культурно-правових установах, то перше бойове завдання для тов. Щупака — це допомогти йому. Треба нарешті переконати цього міщанина, що все одно йому прийдеться поділити українців на петлюрівців і комунарів, все одно йому прийдеться передати «бразды правления» у більш певні руки, все одно він скоро опиниться без бази і примушений буде остаточно капітулювати. Його «лебединая песня пропета».

Отже, розпускайте, тов. Щупаче, «Плуг» та злазьте скоріш на якусь командну висоту в робітничому профсоюзі; бо дерусифікація робітництва є перша й найголовніша передпосилка до розв'язання проблеми ідеологічної організації літературних сил. Досить «разговорчиков»! «Дайш» пролетаріат!

XI. Іще «дайш» інтелігенцію!

Хто в монастирі служити нам буде,
Когда одберуться од нас всі люди?
Здається, чернець Єремія

Як бачите, у XVIII столітті люди вмели мудро думати, і чернець Єремія є тому яскравий приклад. Отже, подивимось, як думають у ХХ-му. Добре?.. Але почекайте: що ж таке інтелігенція?

Здавалось би, у нас, де це поняття всосалось в плоть і кров кожної мало-мальськи грамотної людини, де маємо гори історій «громадської думки», де і т. д. і т. п., — здавалось би, безвихідним архаїзмом мусить звучати наше запитання. Але це... тільки «здавалось би». Об'єктивно ми маємо такий збіг обставин, коли нічому не можна дивуватись. З одного боку, спостерігаємо великий розмах епохи, з другого — «нові суспільні сили, що їх покликано ліквідацією старого ладу», в масі, коли так можна висловитись, не пропорціональні своїй добі і її вимогам, не відповідають її розмаху. Мало того: в масі ці сили інтелектуально стоять незрівнянно нижче за ті, що їх усунуто волею революції з історичної арени. От чому і вияснення поняття «інтелігенція» приймає характер... мало не громадської сенсації.

Так що ж таке інтелігенція? На це запитання відповідь дає нам тов. Щупак в вищезгаданій статті:

«Хвильовий взагалі переоцінює роль інтелігенції, він їй надає першорядного значення, забуваючи, що авангард цілої революції, а через те й культурної революції, є пролетаріат».

Переоцінює чи недооцінює Хвильовий роль інтелігенції — про це ми будемо говорити далі. А зараз дозвольте сконстатувати, що тов. Щупак не розуміє, що таке інтелігенція. За ідеологом (який жаж: ідеологом!) «Плуга», за «давнішим марксистом» («марксизмом ми займаємось давно», пише тов. Щупак, «може, навіть давніше, ніж сам Хвильовий»), *виходить, що інтелігенцію можна протиставляти пролетаріату. Іншими словами: він її мислить, як якусь цілком самостійну соціальну групу, як, можливо, окремий клас.* Це він підкреслює на

протязі всієї статті, вар'їруючи на різні способи своє твердження: «Європа Хвильового означає *мистецтво не пролетарське, а інтелігентське*» і т. д. і т. п.

Але стверджуючи таку от «істину», наш «давніший марксист» виявляє деяку нервовість і скаржиться (як і його харківський патрон), що Хвильовий, мовляв, «зарозумілий», і називає тов. Щупака «безграмотним», що він, мовляв, «полемізує не тільки проти того, що його супротивник написав, але й проти того, що, на думку Хвильового, цей супротивник (Щупак) міг написати».

Це вже шкода! І шкода саме це: не треба ображатись. Треба, навпаки, подякувати Хвильовому за справедливу кваліфікацію його, Щупакових, здібностей і здивуватись з інтуїції нашого Дон Кіхота: який прекрасний нюх! Бо ж зовсім не дарма він полемізував проти того, що Щупак міг написати: Щупак написав!

Ах, Боже мій, яка тоска, яка мука, дорогий товаришу Щупаче, бути вчителем підготовчої групи і навчати нас, що інтелігенція є не що інше, як освічена частина якогось класу. От. Правда, мудра формула? Ну, а як же: блискуче визначення ви дали, Миколо Григоровичу. Тепер я, Щупак, ніколи не буду робити з інтелігенції самостійної соціальної групи.

Що інтелігенція в масі своїй і досі служить дрібній, середній чи то великій буржуазії — це так. Але протиставляти її пролетаріату — значить, пробачте за різкість, показати свою архібезграмотність, що й близько не лежала біля марксизму. Це треба підкреслити з усією силою саме тепер, в добу пролетарського заглиблення. Від цього буде величезна користь. І коли тов. Щупак не баче цієї користі, то дозвольте «змонополізувати ключ розв'язання цих проблем у своїх руках». Дозвольте «не дати права» «давнішому марксисту» «сперечатись» з нами, поки він пройде елементарний курс політграмоти. Коли не знаєш, що $2 \times 2 = 4$, не берись за алгебру. *Саме ця відсутність елементарного знання з області соціології і заводить тов. Щупака в ті не проходимі нетрі, з яких він ніколи не вибереться.* Саме ця відсутність і штовхає його видавати при «Глобусі» замість масової бібліотеки такі не ходкі і до того ж не зовсім грамотні брошурки, як етюди Загула й Савченка, що про них ми в свій час будемо говорити. І хоч тов. Щупак і «готовий з нами посперечатися», хоч він і насторожився півником, але ми з ним ведемо полеміку тільки тому, що навкруги тайга азійської хохландії і темна «малоросійська» ніч. «Когда же придет настоящий день» — поки що не відомо. (Боже мій, «когда же придет настоящий день?» — ще раз можна вигукнути у тьму за Добролюбовим).

Per aspera ad astra⁷. Важкий шлях, що веде до зір. Але... що таке інтелігенція, ми все-таки і нарешті вияснили: це є частина якогось класу. Отже, і протиставляти його пролетаріату — це значить: одну, революційну частину інтелігенції не допускати до робітництва, другу, молодшу, що часто виходить з цього пролетаріату, штовхати в обійми дрібної буржуазії, переводити на чужу нам ідеологічну «точку опори».

«Хто ж тоді в монастирі служити нам буде, когда одберуться у нас всі люди?» Ну?

Ми на цю справу дивимось зовсім інакше. По-перше, одну частину інтелігенції ми хочемо завоювати, а другій, по-друге, дати нашу ідеологічну «точку опори». Перша не та, що її ми називаємо молодю українською інтелігенцією, друга — та, що ми її називаємо пролетарською (робітничо-селянською). *Обидві вони і мусять стати частиною молодого історичного класу — пролетаріату.* Взнявши за соціальну базу здерусифіковане робітництво, вони й розв'яжуть велику проблему. Саме через них Компартія й організує ідеологічно літературні сили й саму літературу. Саме через цю інтелігенцію ми й надамо культурній революції відповідний ідеологічний зміст.

Значить, справа не в масі? Так, справа не в масі, а в *негайній дерусифікації пролетаріату, справа в правильному визначенні поняття інтелігенції*. Справа в тому, щоб запалити нашу інтелігенцію огнем безсмертної ідеї визволення людськості, убити в ній дрібнобуржуазний скепсис, справа в тому, щоб дати їй нашу ідеологічну «точку опори» і тим переконати її, що порох ще є в порохівницях і пролетаріат готовий виконати історичну місію. Справа в тому, щоб виховати в ній залізну волю і повернути їй загублену в віках фанатичну віру в прекрасне далеке майбутнє.

Отже, ми надаємо інтелігенції велике і виключне значення, *але тій, яка буде частиною пролетаріату*. Не маса, що не оформлена ідеологічно, буде задавати ідеологічний тон культурному ренесансу, а інтелігенція цієї маси. Хто думає, що це — «культура для культури, ренесанс для ренесансу, мистецтво для мистецтва», хто думає, що це байдужість до проблеми пролетарського ренесансу на Україні, що це «націоналістичне захоплення Хвильового», той по меншій мірі... тов. Щупак. Словом, перше гасло «дайош пролетаріат» ми підпираємо другим: «дайош інтелігенцію».

XII. Розділ передостанній

Твоя правда, читачу! В моїх оповіданнях
нема епічної об'єктивності.

А. Кримський

Отже, тільки через *свою* інтелігенцію ми організуємо ідеологічно літературні сили. Значить, і всю нашу увагу ми *мусимо концентрувати не на аморфній масі, а на кадрах молоді інтелігенції, що виходить з вузів і йде повз нас до... (в кращому разі)... тов. Дорошкевича*. Досить грати «в бірюльки»! Коли Пилипенко чи то Щупак не розуміють, як можна, з одного боку, захищати Дорошкевича від комкрикунів, а з другого, захищаючи, брати під сумнів його ідеологічну установку, то їм просто прийдеться одійти кудись вбік.

Тов. Щупак ніяк не зрозуміє, чому ми «дали перевагу Зерову перед Савченком». Для нього наша тактика є невловимий для свідомості «процес». Але оскільки ми свою статтю призначаємо для об'єктивної аудиторії, то й дозвольте зупинитись ще раз на цьому моменті.

Здається, в «Преступлении и наказании» Достоєвський називає себе *поетом пролетаріату*. Георг Брандес не тільки не усумнився в цьому, але й підтверджує це цілим етюдом про геніального письменника. Цим ми не збираємось пристосувати Достоєвського до нашої сучасності, ми тільки хочемо сказати, що таке твердження не пошкодило в свій час Горькому виступити проти творів Достоєвського як проти реакційнішого чинника. Ми цим хочемо сказати, що одного бажання бути поетом пролетаріату дуже замало — це по-перше. По-друге, дозвольте пригадати таке прислів'я: «Не все те золото, що блищить».

Чому ми проти Загула, Савченка etc? Звичайно не тому, що вони — Загул, Савченко, а тому, що вони, прийнявши «масовізм», *об'єктивно* мусять грати в дудочку дрібної буржуазії. Коли б ці люди мали більше права на Комуністичний партквиток, як тов. Щупак, то й тоді ми виступали б проти них з не меншою завзятістю. Справа в тому, що їхнє суб'єктивне бажання стати червоними об'єктивно робить їх жовто-блакитними, оскільки вони йдуть під гаслами «автономної кооперації» та «автономного ідеологічно-бойового центру» (див. тези головного ідеолога масовізму).

«Невже (пише Щупак) кожний сільський інтелігент є неодмінно реакційна сила, а кожний міський — провідник поступу? Чи не перша прийшла до революції сільська інтелігенція, чи не тягнулась міська в хвості?»

Цілком справедливо, тов. Щупаче. Але що це значить? Які треба робити звідси висновки? Чому це, нарешті, сільська інтелігенція обов'язково мусить бути представницею незаможного селянства?

Коли ми говоримо про урбанізацію інтелігенції, то маємо на увазі сьогоднішню конкретну політичну ситуацію. А от тов. Щупак про це забуває. Звичайно, село «постачало» революціонерів, що «зв'язувались з пролетаріатом». А коли це було? *Це було в ті часи, коли дрібна буржуазія рвалась з тісних рамок феодалізму.* Це було до кінця громадянської війни. Але тепер, коли село стало на твердому соціально-економічному ґрунті, хіба тепер активність сільської інтелігенції не може об'єктивно стати реакційною силою? Ви скажете, що до цієї активності треба додати наш ідеологічний контроль. І це цілком справедливо, і саме в цьому справа. Треба додати контроль. Але яким чином ми будемо контролювати, коли в масі ми марксистськи безграмотні, коли ми самі виставляємо гасла, подібні до легалізації ідеологічних центрів? *Те, що ми збираємо під свій прапор «червону» масу й «червону» інтелігенцію і підбадьорюємо її ідеологічну активність, не є вихід.* Оскільки ця маса і ця інтелігенція комуністично не викристалізовані, оскільки остання частенько інтелектуально сильніша за нас, остільки ми самі собі риемо яму. В цій масі і в цій інтелігенції ми будемо грати роль дурників. Історія повторюється. Штурм Перекопу приніс нам остаточну перемогу. Але ця перемога об'єктивно може стати за велику поразку пролетаріату. З Азії приходили великі й сильні народи, але, завоювавши фізично європейське культурне населення, вони мусили інтелектуально капітулювати перед ним. Це в результаті заганяло їх на кримсько-татарські територіальні клаптики. Історія повторюється, і ми б'ємо тривогу.

Наше чергове завдання — згуртувати навколо Компартії кадри молоді інтелігенції. Що це значить? Це значить, що Компартія для мистецтва, для літератури, замість неясного і небезпечного гасла: «Гуртуй масу!» дає нове гасло: «Не зівай! Лови талановитий вузівський молодняк!» Це значить, що тільки таким чином ми утворимо в літературі свою ідеологічну атмосферу.

Це значить, що ми самі мусимо підтягнутись, що ми не загубимо своєї ідеологічної установки, що ми вже, як треба, будемо виховувати масу. Поки ж цього нема, бережіться, тов. Щупаче, можливо, й добрих, і хороших, але об'єктивно небезпечних Загулів.

Але чому ж ми не жахаємось так Зерова? По-перше, тому, що зливатись *організаційно* ми з ним не думаємо, як і він з нами. По-друге, тому, що *неокласикам, як більш культурній* і більш одірваній од куркуля частині інтелігенції, *дорожчі* зрозуміліші ідеали історичного класу. Коли цього не розуміє тов. Щупак, то ми йому порадимо піти в школу політграмоти. «Давніший марксист» довго й усердно цитує пана Донцова, що дає характеристику неокласикам. Але, цитуючи, він зовсім не помічає, як ці цитати компрометують його ж твердження. За паном Донцовим, неокласики є імпотентне угруповання, «гнилі наслідки нашої доби», що «не підпорядковують своє «я» громадським мотивам».

Ми погоджуємось: це гіпербола. Більше того — це неправильна характеристика. Але у всякому разі, коли б це було так, як говорить пан Донцов, то вона, ця характеристика, зовсім не на користь «давнішого марксиста». Неокласики, не виявляючи сьогодні великої політичної активності, тим самим розв'язують т. Щупаку руки і не заважають йому збити ідеологічно чіткий центр. Коли вже на те пішло, то... краще орієнтуватись на імпотентно-політичну українську інтелігенцію, ніж на активну сумнівно-червону, яка, не почувавши ідеологічного контролю, переводить молодь на «автономну кооперацію».

Тов. Щупак, жахаючись Зерова, запевняє, що «українське революційне мистецтво не піде за

попутниками». Цілком справедливо! Але в якому випадку? В тому випадку, коли воно не є попутницьке (чи не Загул, бува, є революційний митець?). І в тому випадку, коли це мистецтво, увільнившись від «маси», не віддасть командних висот, як це воно зробило в Росії. Це трапиться в тому випадку, коли ми негайно одшиємо од мистецтва *с в о ї х* безграмотних людей, які не розуміють, що в умовах непу з чужою ідеологією ми можемо боротись тільки ударною ідеологічною *г р у п о ю*, *щ о ї ї н е з а с м і ч е н о р і з н и м и н а р о д н и ц ь к о - к у р к у л я ч и м и г а с л а м и й п о с т у л а т а м и*. «Незаможницько-батрацьке село» мусить мати «духовні зв'язки з пролетарським містом, але не через ясні кооперативні перспективи», не через димар Бродського, а через нашу викристалізовану мистецьки й марксистськи інтелігенцію. Дрібнобуржуазна інтелігенція «злилась у своїй творчій праці з найпоступовішим колективом нашої держави». *А л е с п р а в а в т о м у*, *у щ о ц е « з л и т т я » в и л л є т ь с я?* Хто виграє з цього «злиття»? В той час, коли тов. Щупак «зливається» й, «зливаючись», від радості п'ятки чеше, в цей час дрібна буржуазія загібає до себе вузівську молодь і утворює кадри своєї інтелігенції, яка й виховує поза «злиттям» масу. Чи, може, «давніший марксист» здібний-таки написати марксистську розвідку про Драгоманова? В той час, коли ми всю свою енергію присвячуємо «масовій» «болтовне», в цей час у ворожому таборі воістину «загострюються ідеологічні леза».

Отже, ми переживаємо найсерйозніший момент. Ми цим не хочемо сказати, що ми напередодні 9-го термідору, ми цим хочемо підкреслити, що Фрерони не завжди будуть мати такий вигляд, який його мали за часів Великої Французької революції, що *jeunesse dorée* (золотий молодняк) не всюди й не завжди однакової поведінки, що як-не-як, а й ми маємо тих людей, які, за Гюго, «утопали в величезних комірцях», що й у нас було «товариство голих». Отже, будьмо насторожі! Не треба забувати основного: *п р о л е т а р і а т і с ь о г о д н і і з д н я в д е н ь і ф а к т и ч н о ц і л и й д е н ь г н е т ь с я п і д в а г о ю « з а л і з о б е т о н н и х к о л о н »*. Йому не потрібні «стішки», він вимагає від нас, щоб ми через ці «стішки» виховали й підготували нашу молодь до нових боїв за «невідомі обрії загірної комуні». К чорту «ходженіє» в народ! «Дайош» справжнє розуміння марксизму! Хто стоїть на дорозі — к чорту його, з дороги! Йде його величність — неспокійний дух пролетаріату.

Отже, здерусифікувавши робітництво, взявши установку на пролетарську інтелігенцію, ми тим самим організуємо ідеологічно й літературні сили. *Д л я н а с з о в с і м н е в а ж л и в о , б і л я я к о г о « к р и т е р і я » о б ' є д н а л и с ь п и с ь м е н н и к и — « в а л я й , к у д а х о ч е ш ь ! »*. Для нас важливо, скільки ми маємо серед цих письменників марксистської інтелігенції, для нас важливо, якої вона кваліфікації. Для нас, нарешті, важливо, під яким прапором гуртується вузівська молодь. Коли викристалізований ідеологічно комуніст опиниться раптом в організації неокласиків (справа, звичайно, йде не про Хвильового, заспокойтесь, тов. Щупаче!), то це не мінус, а плюс! Але коли всі вчорашні символісти опинились в «Плузі», де нема жодного (будемо правду казати) витриманого марксиста, то це величезний мінус і велика наша поразка. Розумієте, що це таке? Знаєте, як назвати такі міркування? Це, тов. Щупаче, є діалектика. Коли тов. Дорошкевич підготує п'яток своїх вузівських учнів до журнальної праці, то повірте нам, що цей п'яток в тисячу разів сильніше вплине на масу, ніж «Гарт» і «Плуг» вкупі. Розумієте, що це таке? Це вже привід для Дорошкевича вважати нас за дурників. Так-то, вельмишановний «давніший марксисте»! Мудра штука — оця ідеологія. Зрозуміли, як ми будемо організовувати ідеологічно літературні сили? Ні? Ну й не треба!

На цьому, власне, ми й мусили б скінчити свою статтю. Бо й справді: соціальну природу масовізму розкрито, основні віхи мистецької політики нашвидкуруч накинуто. Чого ж більше — інших завдань ми й не брали на себе. Але оскільки в нашу дискусію вривався ще один

«масовик», то дозвольте й про нього два слова, тим паче, що він зачепив цікаве питання. Ми маємо на увазі москвофіла К. Буровія і його брошурку «Європа чи Росія».

Отже, до останнього розділу, що його, до речі, ми трактуємо в плані нашої статті як додаток.

XIII. Московські задрипанки

Если русские могут гордиться несколькими поэтическими именами, — они первоначально обязаны этим соприкосновенности своей истории к истории Европы и усвоенным у Европы элементам жизни. Что же касается малороссиян, то смешно и думать, чтоб из их поэзии могло теперь что-нибудь развиваться. Двинут ее (малороссийскую поэзию), возможно, только тогда, когда лучшая, благороднейшая часть малороссийского населения оставит французскую кадрили и снова примется плясать трепака и гопака.
В. Г. Белинский

Цією красномовною і пікантною цитатою ми зовсім не думаємо обвинувачувати Белінського в шовінізмі, ми ним хочемо підкреслити, якою ненавистю до української поезії просякнута було ту літературу, що в неї радять нам учитись наші москвофіли. Це зовсім не значить, що ми цю літературу не любимо, а це значить, що ми органічно не можемо на ній виховуватись. А втім, ми жартуємо: ми й не для цього наводили цю цитату, ми хочемо сказати тільки, що тов. Буревій помиляється, — Белінський «зробив помилку» не лише «проти Шевченка». Він зробив її «проти» всієї української літератури. Отже, раніш, ніж радити «нашим критикам» в претензійній брошурі «почитати Белінського», йому б самому не завадили при нагоді сходити до якоїсь московської книгозбірні.

Це — як вступ, що мусить з місця в кар'єр шпигнути нашого москвофільствующого «європейка».

Отже, ще раз: в даній брошурі нас цікавлять не ті тези, що вар'їрують пилипенківський меморандум, нас цікавить «європенкова» порада нашої молоді вчитись у росіян.

Дозвольте, перш за все, одрекомендувати вам «погляди» того москвофіла, що «имеет жительство в гор. Москве». На його погляд, «життя сучасної України якось на два-три роки запізнюється проти московського». В цьому він ніколи не сумнівається, бо він, перш за все, розглядаючи якесь явище, турбується: де ж паралель? Де ж цьому явищу ідентичний факт чи то фактор «у московському житті»? Хвильовий виступив? Ага, — Веронський! Не годиться? Ну, так тоді хай Воронським буде Кость Буровій. Так і написано в інформації, присланій із Росії: «Кость Буровій — український Веронський». Пільняк? Ага, у нас єсть Хвильовий! Не годиться? Та що ви, от історія! Ну так тоді хай буде Всеволодом Івановим Копиленко. «Американці» Досвітнього? Прекрасно, у нас у Москві єсть Сінклер... Чи то пак, перекладено на російську мову, що, по суті, одне і те ж: ви ж все одно не читаете по-англійськи. Напостівщина? Ага, у нас «Плуг». Воронщина? Прекрасно, найдемо й «Гарт»!

Ми цим не хочемо заперечувати того, що Хвильовий — «український пільнячок», Боже борони, навіть навпаки, що ті чи інші явища «життя московського» мають відповідні віддзеркалювання у сучасному житті України. Ми цим хочемо підкреслити, як наші москвофіли вульгарно спрощують цей метод, до якого абсурду вони дококуруються, коли пропонують нам російський крам, російську школу: мовляв, йдіть туди, «там маємо прекрасні переклади творів світових письменників» (так і написано в брошурі), нібито ми про це чуємо перший раз, нібито

ми такої геніальної літератури не можемо й у себе «утворити». Скажіть, будь ласка, яка мудрість: переклади чужої річ і потім задавайся!

Не туди б'єте, тов. Буровію! Перекладами не заманите. Не заманите навіть оригінальною літературою, бо сьогодні, коли українська поезія сходиться на цілком самостійний шлях, її в Москву ви не заманите ніяким «калачиком». Не знайдете ви паралелей в «московському житті» і нашій дискусії. І це зовсім не тому, що той чи інший учасник українського диспуту талановитіший за того чи іншого російського (Боже борони!), а тому, що українська дійсність складніша за російську, тому, що перед нами стоять інші завдання, тому, що ми — молодий клас молодої нації, тому, що ми — молода література, яка ще не мала своїх Львов Толстих і яка мусить їх мати, яка не на «закаті», а на відродженні.

Звичайно, розвиток культури «визначають економічні відносини». Але в тому-то й справа, що ці відносини не зовсім «однакові в обох країнах». Вони однакові остільки, оскільки вони однакові в світовому халяйстві і оскільки це потрібно для єдиного фронту проти буржуазії. Українська економіка — не російська економіка і не може бути такою хоч би тому, що оскільки українська культура, виростаючи з своєї економіки, зворотньо впливає на останню, остільки і наша економіка набирає специфічних форм і характеру. Словом, Союз все-таки залишається Союзом і Україна є самостійна одиниця. Радимо тов. Буровієві приїхати сюди і уважніше придивитись. Боїмось тільки, що закричить він «гвалт!». Бо й справді: Малоросія вже одійшла «в область преданія». Ми під впливом своєї економіки прикладаємо до нашої літератури не «слов'янофільську теорію самобутності», а теорію комуністичної самостійності. Правда, ця теорія наших москвофілів-«європенків» може налякати, але нас, комунарів, вона зовсім не лякає і навіть навпаки, Росія ж самостійна держава? Самостійна! Ну, так і ми самостійна.

Отже, оскільки наша література стає нарешті на свій власний шлях розвитку, остільки перед нами стоїть таке питання: на яку із світових літератур вона мусить взяти курс.

У всякому разі не на російську. Це рішуче і без всяких заперечень. Не треба плутати нашого політичного союзу з літературою. Від російської літератури, від її стилів українська поезія мусить якомога швидше тікати. Поляки ніколи б не дали Міцкевича, коли б вони не покинули орієнтуватись на московське мистецтво. Справа в тому, що російська література тяжить над нами в віках, як господар становища, який привчав нашу психіку до рабського наслідування. Отже, вигодувати на ній наше молоде мистецтво — це значить затримати його розвиток. Ідеї пролетаріату нам і без московського мистецтва відомі, навпаки, ці ідеї ми, як представники молодої нації, скоріш відчуємо, скоріш виллемо у відповідні образи. Наша орієнтація — на західноєвропейське мистецтво, на його стиль, на його прийоми. Тов. Буровій гадає, як і кожний москвофіл-«європенко», що ми «з огляду досягнень російської післяреволюційної літератури топчемося десь далеко позаду». Цього б ми не сказали, бо ж не халтура Гладкових та інших новоявлених Львов Толстих буде конкурувати з нашою молоддю. Але справа не в цьому. Що це доказує? Те, що ми не утворили ще геніальних речей? Це доказує, що ми не встигли взяти справжнього курсу, це доказує, що коли нас, молодих, вже зараз рівняють зі «старими» росіянами, то, очевидно, нічому вже нам учитись у них. Очевидно, «в кінчому счєте», вони пасуть задніх. Що таке Європа, ми знаємо, знають це і наші читачі. І коли тов. Буровій досі не знає, то хай приїжджає до Щупака чи то Пилипенка — вони йому розкажуть.

Дуже цінне побажання прислав нам на Україну Буровій: мовляв, учись європейських мов, бо «лише тоді будеш цінним «енком». Справедливо він обурюється й проти Зєрова: мовляв, чому не знаєш ще киргизької! Шкода тільки, що він не спитав, скільки мов знав його московський Господь Бог В. Белінський. А знав він от скільки: жодної!

Правда, пікантно, дорогий товаришу «європейко»? Але що це значить? А це значить, за вашою кваліфікацією Белінський «не годиться в провідники до Європи». Хто це не годиться? Белінський? Та ви ж нам допіру радили у нього учитися! Де ж тут логіка?

Але справа і не в цьому. Тов. Буровій страшенно на нас обурюється: мовляв, замовчуємо «значення російської літератури». Він так і пише: «Я не буду замовчувати свого обурення» і т. д. Він з обуренням інформує нас заднім числом зі своїх московських задрипанок, що «Достоевський заволодів думкою цілої Германії», що і т. д. В ім'я російської літератури він готовий уже штовхати нашу молодь в достоевщину.

От так «європейко»! Де там він в Москві побачив «процес літературного відродження» — хто його знає. Але все-таки він ніяк не второпає, чому московське мистецтво сьогодні не може переживати «процесу відродження» і чому нам не можна наслідувати Достоевського. Що російська література є одна із найкваліфікованіших літератур — це так. *А л е н а ш ш л я х н е ч е р е з н е ї.* Коли сьогодні «московська література» — це ті джерела, з яких черпають «європенки», то завтра вони узнають, що М. Зеров незрівнянно вище стоїть в своїх перекладах російських Жуковських (див. рецензію проф. Білецького). Нарешті, вони узнають, що кінець прийшов не тільки «малоросійщині, українофільству й просвітянству», але й задрипанському москвофільству.

Досить «фільствувати» — «дайош» свій власний розум! Коли ми беремо курс на західноєвропейське письменство, то не з метою припрягти своє мистецтво до якогось нового заднього воза, а з метою освіжити його від задушливої атмосфери позадняцтва. В Європу ми поїдемо учитись, але з затаєною думкою — за кілька років горіти надзвичайним світлом. Чуєте, москвофіли з московських задрипанок, чого ми хочемо? Отже — смерть достоевщині! «Дайош» культурний ренесанс!

Нашій статті *finis*. Апологети писаризму ще раз пройшли перед нами. Але що ж таке писаризм? Писаризмом ми називаємо те явище в нашому житті, що його виховують писарі від мистецтва. Цей оригінальний апарат бере на себе місію паралізувати волю активного суспільства. Писаризм — це є брунька від масовізму, це є рідний брат дрібної буржуазії.

Точка.

P. S. Пробачте: ми так і забули про кримінальну справу з літератором Миколою Хвильовим. Отже, просвітянська публіка страшенно нервується: мовляв, парвеню — і на тобі «потрясає основи пролетарської літератури». Отже, треба нарешті розшифрувати цю таємну особу. Подивимось, що він тоді заспіває? Словом, поштенні громадяне нашої республіки скоро будуть читати таку афішу:

— Увага! Увага! Увага!

На днях буде знято «чорну маску» з всеукраїнського чемпіона полеміки Миколи Хвильового (вхід безплатний)... хоч знято буде, правда, і не по правилах циркової боротьби, бо, як відомо, машкару тоді знімають, коли супротивника положено на дві лопатки, тут же маємо навпаки: спершу знімемо, а потім вже положимо.

Примітка рукою Хвильового на афіші:

«Даремно турбуєтесь: не положите і знявши!.. А втім, може, й є рація: не дарма я думаю тікати

за кордон».

¹ ЛНВ. — 1925. — № 12 (приміт. упор.).

² Безконечно (латин.).

³ Коли це неправда, тоді це велике відкриття (іт.).

⁴ Отже (латин.).

⁵ Між іншим, хай Савченко й Загул ще діють, на них ще прийде час — М. Х.

⁶ Незвідана земля (латин.).

⁷ Крізь терни до зірок (латин.).

Постійна адреса: http://ukrlit.org/khvyliovyi_mykola/apolohety_pysaryzmu